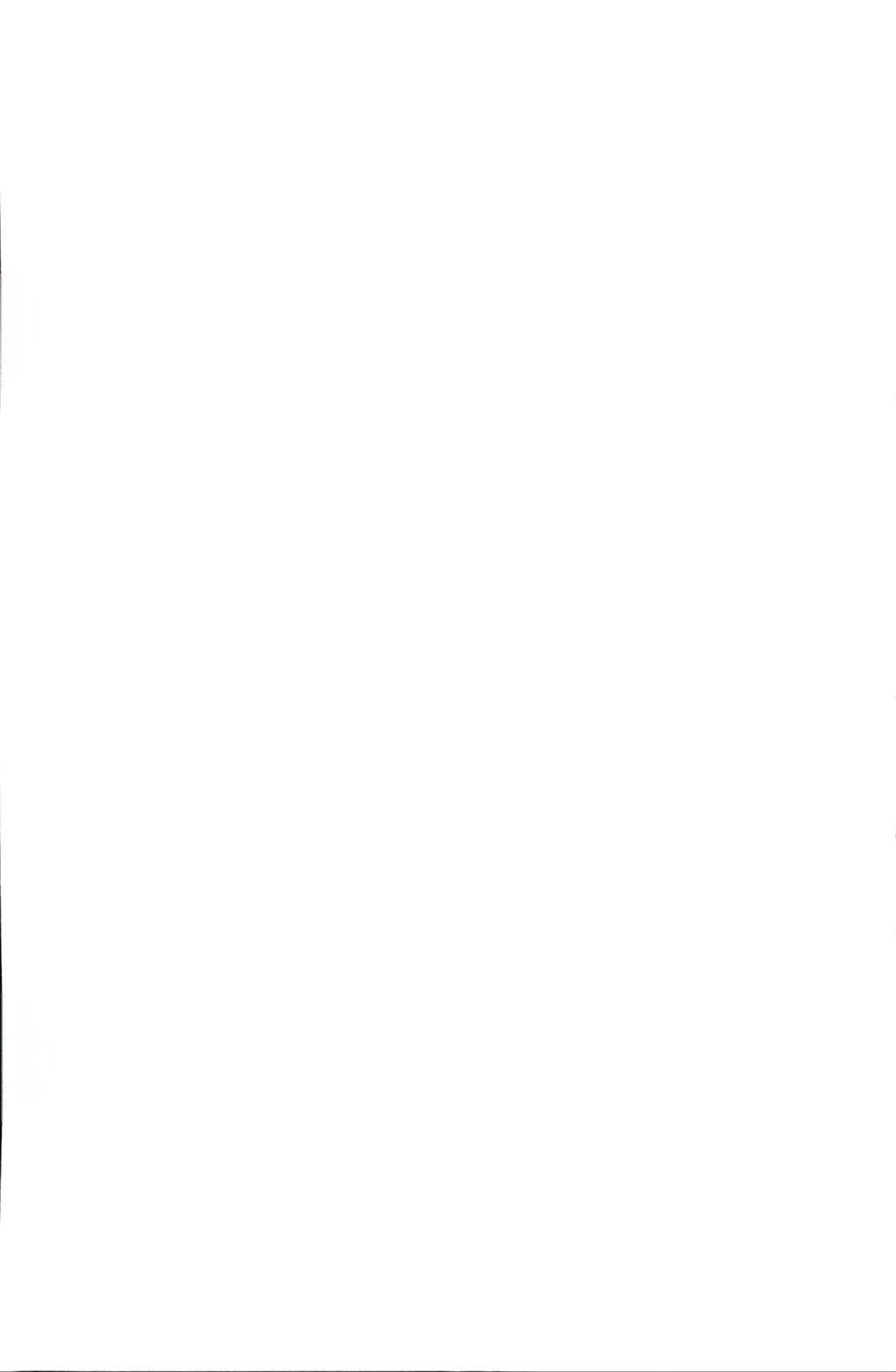

અવનાધમી
સાહિત્યકાર

જ્યાબિષ્ણુ

પ્રકુલ્પ રાવલ

જીવનધરી સાહિત્યકાર જયભિષ્ણુ

પ્રદૂલ્હ રાવલ

શ્રી જયભિષ્ણુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ
૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી,
જયભિષ્ણુ માર્ગ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭

Jivandharmi Sahityakar Jaibhikhkhu
by Prafull Raval

© સર્વ હક્ક પ્રકાશકનાર્થ

પ્રથમ આવૃત્તિ : ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૮

કિંમત : રૂ. ૩૦

પ્રકાશક :

કુમારપાળ ટેસાઈ (માનદ્દ મંત્રી)
શ્રી જયભિષ્જુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ
૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી,
પાલકી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

પ્રાપ્તિસ્થાન :

ગૂજરાત એજન્સીઝ
રતનપોળ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ,
અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૧

□

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ
રમેશપાઈ સોસાયટી, બંધુસમાજ સોસાયટી સામે,
વિશ્વકોશમાર્ગ, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૧૩

મુદ્રક :

ચંદ્રકા પ્રિન્ટરી
મિરાપુર રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

અર્પણ

જયભિષ્ણુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટની

પ્રવૃત્તિઓ માટે અથાગ પરિશ્રમ કરનાર
અને અનેકવિધ મહત્વનાં આયોજનો કરનાર
પરમ સ્નેહી

શ્રી પણાલાલ આર. શાહ

અને

શ્રીમતી ભારતીબહેન પી. શાહને

સાદર સમર્પિત

પ્રકાશકીય

જયતિભખુ જન્મશતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે શ્રી પ્રહૃત્લ રાવલ વિભિન્ન 'જ્યનધર્મી સાહિત્યકાર જયતિભખુ' નામનું ચરિત્ર પ્રગટ થઈ રહ્યું છે. એમજો આ પુસ્તકમાં 'જયતિભખુ'ના જીવનચરિત્રને ઉપસાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. એમના જેવા જાણિતા ચરિત્ર-લેખકનો આ કાર્યમાં સહયોગ મળ્યો છે, તે અમારે માટે આનંદની વાત છે.

જયતિભખુ જન્મશતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે જયતિભખુનાં જીવન અને કવનને લગતા ગ્રંથો પ્રગટ થઈ રહ્યા છે. આ પૂર્વે પ્રિ. નટુભાઈ ઠક્કરે લખેલો અભ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથ 'જયતિભખુ : વ્યક્તિત્વ અને વાર્ષિક્ય' પ્રકાશિત થઈ ચૂક્યો છે. હવે પછી થોડા સમય બાદ 'જયતિભખુ અધ્યયનગ્રંથ' પણ પ્રકાશિત થશે. જેમાં વિવેચકો અને અભ્યાસીઓના 'જયતિભખુ'ના સાહિત્ય વિશેના લેખો પ્રગટ થશે. 'જયતિભખુ'એ લખેલું નાટક 'પતિતપાવન'ના મંચન માટે તેમજ તેમની નવલક્ષ્યા 'પ્રેમભક્ત કવિ જયદેવ' પર આધારિત એક દીર્ઘ નાટકનું મંચન કરવાનો પ્રયાસ પણ થઈ રહ્યો છે. વળી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને શ્રી રાજસોભાગ સત્સંગ મંડળ(સાયલા)ના સંયુક્ત ઉપકરે આયોજિત સાહિત્યસત્રમાં જયતિભખુ વિશે એક બેઠક યોજવામાં આવી હતી તેમજ એ સમયે સભાગૃહનું 'જયતિભખુ સભાગૃહ' નામાભિધાન કરવામાં આવ્યું હતું. જયતિભખુના વતન એવા સાયલામાં એમના નિવાસસ્થાનની નજીકના માર્ગને 'જયતિભખુ માર્ગ' નામ આપવામાં આવ્યું. બાલસાહિત્ય અકાદમી દ્વારા એનું આઠમું અધિવેશન 'જયતિભખુ સ્મારક અધિવેશન'ને નામે યોજાયું અને એમાં જુદા જુદા વક્તાઓએ વક્તવ્ય આપ્યાં. શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયે પૂનામાં યોજેલા જ્ઞાનસત્રમાં એક બેઠક જયતિભખુ અને એમના વડીલબંધુ શ્રી રત્નિલાલ દેસાઈના જીવન અને સાહિત્યને અનુલક્ષીને યોજ્યું છે.

'જયતિભખુ'ના સાહિત્યનું પ્રકાશન, જુદા જુદા શહેરો અને ગામડાંઓમાં જયતિભખુ-વ્યાખ્યાનનું આયોજન, જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે સાહિત્યિક, સાંસ્કૃતિક અને જીવનલક્ષી પરિસંવાદ તથા વિદ્યાર્થીઓ અને યુવાનો માટે વક્તૃત્વપરધાનું આયોજન કરવામાં આવશે. જયતિભખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ ગ્રંથના લેખક શ્રી પ્રહૃત્લ રાવલનો આભાર માને છે.

જીવનધર્મી સાહિત્યકાર જ્યલ્લિંગુ

‘જીવન તો આખરે પૂરું થવાનું છે. બાસઠ વર્ષનો માણસ, અનેક રોગોથી ભરેલો ને મનસ્થી પુરુષ માગી માગીને કેટલાં વર્ષ માગે ?’

મૃત્યુ પૂર્વે રોજ-નીશીમાં નિખાલસભાવે આવું લખનાર હતા બાલાભાઈ વીરચંદભાઈ દેસાઈ, જે સાહિત્યજગતમાં ‘જ્યલ્લિંગુ’ નામે ઓળખાય છે. એમનું નામ ઓગળી ગયું અને સાહિત્યસમાજમાં ઉપનામ વ્યાપી ગયું. એમણે લગભગ ચાર દાયકા સુધી લેખન કરીને, શબ્દની નિજ-અભિપ્રેત આરાધના કરી. કહોને, શબ્દના સહારે, શબ્દના સાંનિધ્યે જીવનને વૃત્તબદ્ધ કરીને પ્રવૃત્ત રહ્યા—આજીવન. નિવૃત્ત થવાનું કદ્દી ન વિચાર્યુ. કર્મને ઈશ્વરદાત પ્રસાદ માનીને જીવ્યા. કશાય ધ્યેય વગર, ઉકેશ વગર લખવું એમની તાસીર નહોતી. નિજાનંદ જરો પણ લેખન જીવનનો આધાર બનતાં એમાં સમાજ—સામાજિકતાને જોડવાનું બન્યું. આથી લેખનમાં સમાજલક્ષીતા ભળી અને એ સંદર્ભે કશીક નિસબ્તથી શર્ષદ સાથે કામ પાડ્યું. વિદ્ધતાના ભાર તળે નહીં પણ લોક-સમાજને તુચે, જ્યે અને સત્કર્મમાં પ્રેરે એવું લખ્યું. એથી તો જનસામાન્યમાં પ્રીતિપાત્ર બન્યા. લોકપ્રિયતા પણ એટલી જ પ્રાપ્ત થઈ. એમણે એમની નિસબ્તથી પણ રસવાડી લખાડા કર્યું.

જીવનધર્મી જ્યલ્લિંગુ મૂળે માણસ ડાયરાના પણ ડાયરો સુજ્ઞજનોનો

— શબ્દના આરાધકોનો. એટલે ત્યાં સમાજ સંદર્ભે શબ્દની વાતો મંડાતી અને રચાયું હતું સાહિત્યકારોનું વર્તુળ. એમ એમની જીવનયાત્રા ગતિશીલ બની અને અનુભવગઠરી બંધાતી ગઈ. ઘડાતું ગયું વ્યક્તિત્વ — સામાજિક ને સાહિત્યિક. પાય્યા તે વળી ત્યાં જ વહેંચ્યું. સંબંધોની સુવાસથી સમૃદ્ધ બન્યા. સ્થળ હતું શારદા મુદ્રણાલય. એ ત્યારે પાનકોરનાકે આવેલું હતું. જ્યાભિખ્યુના સ્વભાવની પરગજુતા અને નિર્મળતાએ એ વર્તુળનો વ્યાસ મોટો થતો રહ્યો હતો. માણસ જ આનંદ-પ્રમોદના. જીવનના કપરા સંજોગો વચ્ચે પણ ચહેરા પરની પ્રસંગતાને પલાયન ન થવા દે. પુરુષાર્થને પરમધર્મ માનીને જીવ્યા. ‘હૈયાદીપ’ને સ્વયં પ્રગટાવ્યો અને પ્રવૃત્તિમાં જીવનરસ પામવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એવા બાલાભાઈ દેસાઈ — જ્યાભિખ્યુનું જીવનકાર્ય — શબ્દકાર્ય એમની વિદાય પછી પણ જલદી વિસ્મૃત થાય તેવું નથી. આ વર્ષ એમની જન્મશતાબ્દીનું વર્ષ છે.

જ્યાભિખ્યુની બાળપણની છવિ જોતાં એમની આંખમાં રહેલી જિજ્ઞાસા, એમના જીવનનું મધ્યબિંદુ બનીને વિસ્તારી એ એમની જીવનગાથા. અપાર જિજ્ઞાસાએ મનથી સમૃદ્ધ, કલમને જીવનનો આધાર બનાવનાર જ્યાભિખ્યુનો પહેરવેશ હતો જાડું ધોતિયું અને ખમીસ. આ ‘ખમીસ’નો ઉચ્ચાર એ ‘કમીજ’ કરતા. ક્યારેક ઉપર ખાદીનો કોટ હોય કે બંડી હોય. માથે ધોળી ટોપી અને આંખ પર જાડાં ચશમાં. શામળા ચહેરા પર સદાય પ્રસંગતા તરતી રહેતી. વાણીમાં ઠાવકાઈ ને વ્યવહારમાં શુચિતા એમના વ્યક્તિત્વનો નિખાર હતો. આંખમાં અનેક સ્વખનોનો વાસ હતો તો માનવ પ્રત્યે અપાર અનુકૂપા હતી. કશુંક કરવું એ એમની જીવનધખના હતી. જીવનમાં મંગલ શોધવાની વૃત્તિ અને મંગલને વધાવવાની પ્રવૃત્તિમાં અગ્રેસર એવા બાલાભાઈનો જન્મ થયો હતો વિક્રમ સંવત ૧૯૫૪ના જેઠ વદ તેરસ ને શુક્રવાર, ૨૫ જૂન ૧૯૦૮ના રોજ એમના મોસાળ વીછિયામાં. સમય હતો સવારના સાત વાગ્યાનો. એમના પિતાનું નામ વીરચંદભાઈ હીમચંદ દેસાઈ હતું અને માતાનું નામ પાર્વતીબહેન.

વીરચંદભાઈનો જન્મ દ્રાગધ્રાના જેગડવા ગામે વિક્રમ સંવત ૧૯૪૪માં થયો હતો. હીમચંદનાં ચાર સંતાનો પૈકી વીરચંદ બીજા કમે. વતન સાયલા.

જ્યામિઅભુનું જનમસ્થળ - વીછીયા

વીછીયાની પ્રાથમિક શાળા

હીમચંદને રૂનો ધીકતો ધંધો હતો અને જાહોજલાલી પણ પૂરતી, પરંતુ રૂના સહામાં ખોટ જતાં આર્થિક પરિસ્થિતિ બગડી. આથી વીરચંદભાઈ ન તો પૂરું ભણી શક્યા કે ન તો જાહોજલાલીનો ઉપભોગ કરી શક્યા. પિતાનું મૃત્યુ થતાં માંડ સાત ચોપડી ભણીને આજીવિકા અર્થે સાયલાથી ખાસ્સા દૂર વિજાપુર તાલુકાના વરસોડા ગામે જવાનું બન્યું. વરસોડાના દરબારને ત્યાં રૂપિયા પંદરની નોકરીએ રહ્યા ત્યારે ઉંમર હતી માત્ર તેવીસ વર્ષની અને કુટુંબની સંપૂર્ણ જવાબદારી ઓમના શિરે હતી. પણ માણસ પાકા કોઠાસૂજના. અનુભવે ઘણું શીખ્યા. સતત રાજ્યના કામમાં પ્રવૃત્ત વીરચંદભાઈએ અનુભવે કાયદાનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું અને કાળજીમે વરસોડા રાજ્યનું કારભારીપદ પામ્યા. પૂર્ણ નિષ્ઠાથી રાજ્યનો કારભાર કર્યો. જીવનનાં પાછલાં વર્ષોમાં નાના ભાયાતોના કારભારી તરીકે કાર્યરત રહીને આજીવન કર્મમય રહ્યા. વાણિયાનો દીકરો ધીમે ધીમે સ્થિર થતો ગયો. ગયેલી સમૃદ્ધિ પાછી આણી. જીવનની સ્થિરતા પાછી મેળવવામાં કાર્યરત વીરચંદભાઈનાં પત્ની પાર્વતીબહેન - બાલાભાઈનાં માતાનું અચાનક અવસાન થયું. બાલાભાઈને ઘરમાં ભીખો કહેતા. ચાર વર્ષના ભીખાને મૂકીને પાર્વતીબહેને ચિરવિદાય લીધી એટલે ઓમનો ઉછેર મોસાળમાં થયો. વીરચંદભાઈએ પુનર્વર્ગન કર્યું. બીજી પત્નીનું નામ ચંપાબહેન. બાલાભાઈથી મોટાં બહેન તે હીરાબહેન (શકરીબહેન). પછી ઓરમાયાં ચાર ભાઈ અને બે બહેન.

બાલાભાઈનું બાળપણ વીત્યું મોસાળમાં. એટલે પ્રાથમિક શિક્ષણનો પ્રારંભ થયો વીછિયામાં. પછી બોટાદ અને વરસોડામાં સાત ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો. માધ્યમિક શિક્ષણ અમદાવાદની ટ્યૂટોરિયલ હાઇસ્ક્યુલમાં લીધું. પણ ઉચ્ચશિક્ષણ લેવાનું ન બન્યું. પિતાએ અર્થમાં સધ્યરતા પ્રાપ્ત કરી. પરંતુ બાલાભાઈનો રાહ અલગ હતો. એ તો સ્વનિર્ભર રહેવાના ઘ્યાલમાં હતા. અલખતા પિતાના ધાર્મિક સંસ્કાર જરૂર અંકે કર્યા હતા. ભौતિક વારસામાં એમને રસ નહોતો. વીરચંદભાઈના નાના ભાઈ દીપચંદ તો પરમ ધાર્મિક હતા. ઓળખાતા પણ દીપચંદ ભગત તરીકે. એમનાં પત્નીના નિધન બાદ એ સાંસારિક જીવનમાંથી વિરક્ત થયેલા અને જૈન ધર્મની દીક્ષા લીધેલી. એમના પુત્ર રત્નલાલ પણ એટલા જ ધર્મગ્રેમી હતા. એમણે જૈન સાહિત્યનો ઊડો અભ્યાસ કરેલો. એમણે જૈન મુનિ અને જૈન ધર્મ મહાનુભાવોનાં લઘુચારિત્રો, જૈન તીર્થો તેમજ જૈન ધર્મ સંદર્ભે પુસ્તકો લઘ્યાં છે. એમણે ‘જૈન સત્યપ્રકાશ’ સામયિકના તંત્રીની જવાબદારી પણ નિભાવી હતી. એ બાલાભાઈ કરતાં ઉમરમાં એક વર્ષ મોટા હતા. ઉભય વચ્ચે આપાર સ્નેહ હતો. ઉભય અન્યોન્યના ચાહક-પ્રેરક હતા. એમણે જ્યાલિઘ્યુની વાર્તાઓનું ‘તિલકમણિ’ નામે સંપાદન કર્યું છે.

બાલાભાઈને પારંપરિક ઉચ્ચશિક્ષણ અર્થાત્ કોલેજનું શિક્ષણ લેવાનું ન બન્યું તેનું કારણ ધર્મશિક્ષણ મતિની ગતિ હતી. દીપચંદભાઈના સ્વકીય જૈન ધર્મ પરત્વેના લગાવને લીધે કુટુંબનો ધર્મ-અનુરાગ વિશેષ પાંગયો હતો એટલે ધાર્મિક શિક્ષણ લેવા તરફ વૃત્તિ વિશેષ પ્રબળ બની હતી. ત્યારે મુખ્યમાં વિલેપાર્દો ખાતે મુનિશ્રી વિજયધરમસ્કુરિએ શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળની સ્થાપના કરીને જૈન ધર્મનું શિક્ષણ આપવાનો પ્રારંભ કર્યો હતો. બાલાભાઈએ ત્યાં પ્રવેશ લીધો. ભણવાનું હતું ધર્મશિક્ષણ. બાલાભાઈનો ઉત્સાહ પણ અપૂર્વ હતો. પછી સંજોગાધીન વિલેપાર્દોની સંસ્થાને સ્થળાંતર કરવાનું બન્યું. પહેલાં સંસ્થા ધાર્મિક નગરી કાશીમાં ફેરવાઈ. ત્યાંથી આગા અને છેલ્લે જ્વાલિયર રાજ્યના શિવપુરીમાં શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળ સ્થિર થયું હતું. શિવપુરીનું પ્રાકૃતિક વાતાવરણ રમ્ય હતું. આ વાતાવરણ બાલાભાઈને પલ્લવિત

કરી ગયેલું. યૌવનકાળે જોયેલું—માણોલું
એ વાતાવરણ જાણો એમની જીવનમૂડી
બની ગયું ! બાલાભાઈએ ત્યાં નવ વર્ષ
અભ્યાસ કર્યો. ત્યાં સંસ્કૃત, હિન્દી,
ગુજરાતી, અંગ્રેજી ભાષા-સાહિત્યનું ઉંડું
અધ્યયન કરવાની તક મળી, તો વળી
જૈન ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનનો તલાસ્પશી
અભ્યાસ કરીને તપ્પ:પૂત થયા. સંસ્થાનો
મૂળ આશાય પડા એ જ હતો. એ સાથે
એમણે ઇતિહાસનું વિપુલ વાચન કર્યું
અને ધર્મ સાથે સંકળાપેલ ઇતિહાસગાથાને

યુવાન વયે

પામવાનો પ્રયત્ન કર્યો. શ્રી સ્થૂલિભદ્રનો એમણે કરેલો ઊંડો અભ્યાસ પાછળથી
'કામવિજેતા' નવલકથા લખવામાં ખપ લાગ્યો હતો. અલબત્તા, એમાં ધર્મપ્રચારની
વૃત્તિ નહાતોતી. પંડિત સુખલાલજીએ આ કૃતિના સંદર્ભે જ એમને 'પંથમુક્ત'
કહ્યા હતા. જ્યાભિષ્ટુએ એમની મુક્તતા સ્પષ્ટ કરતાં લઘ્યું છે — 'સંપ્રદાયને
પોતાની મર્યાદા હોય છે. એને દરેક વ્યક્તિને પોતાનાં નિયત નંબરનાં ચશમાંથી
જ નિહાળવાની હોય છે. એને માપવા માટે એને પોતાનો જ નિશ્ચિયત ગાજ
વાપરવાનો હોય છે. જો પોતાના ક્ષેત્રને યોગ્ય જ એનો વિસ્તાર સાધવાનો
હોય છે, જ્યારે ધર્મમુક્ત પંખીની જેમ સ્વતંત્ર, નભોમંડળની જેમ વિશાળ ને
ગંગા-જમનાનાં જળની જેમ સમન્વયકારી છે.' આ 'સમન્વયકારી' વૃત્તિ એ
એમનું જીવનવિત છે. માટે જ એ વ્યાપક રીતે સ્વીકૃતિ પામેલા સાહિત્યકાર
છે. એમની મૂલ્યનિષ્ઠા એમની સાહિત્યકાર તરીકેની અમૂલી મૂડી છે. છતાંય
'વિકમાદિત્ય હેમુ'માં કયાંક જૈન ધર્મને ઉજાગર કરવાનો ઝોક વર્તાય છે,
પરંતુ તે તો આંશિક રૂપે જ. ધર્મને એ સમાજથી વિભક્ત માનતા નથી.
એમની દસ્તિએ 'જ પ્રજાનો ધર્મ હણાયો એના દેશ અને સમાજ હણાપેલા જ
સમજવા.'

અભ્યાસના અંતે કોલકાતા સંસ્કૃત એસોસિએશન દ્વારા લેવાતી પરીક્ષામાં

ઉત્તીર્ણ થઈને ન્યાયતીર્થની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી. તો શિવપુરી ગુરુકુળની ‘તર્કભૂષણ’ પદવી પણ મેળવી. એ વખતે જ સંસ્કૃત કાવ્યો-નાટકોનો અભ્યાસ કરવાનો અવકાશ મળ્યો હતો. ગુરુકુળમાં વિદ્યાનું અપૂર્વ વાતાવરણ હતું. સંસ્થાની સુવાસ વિદેશમાં વ્યાપ્ત હતી. એટલે જૈન ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજવા અનેક યુરોપીય વિદ્બાનો ત્યાં આવતા. બાલાભાઈ અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે ડૉ. કાઉઝ નામનાં જર્મન સત્ત્રારી જૈન ધર્મના અધ્યયન અર્થે ગુરુકુળમાં દીર્ઘકાળ લગ્ની રહ્યાં હતાં. એ વિદ્યાપ્રિય સત્ત્રારીએ બાલાભાઈ સાથેના સંબંધે પાછળથી વીછિયાની મુલાકાત પણ લીધી હતી. જૈન ધર્મપ્રેમી વિદેશીઓના સંપર્કે બાલાભાઈ અંગ્રેજ ભાષા-સાહિત્યથી અવગત થયા હતા અને એમની જિજ્ઞાસાવૃત્તિએ વિદેશી સાહિત્યનો અભ્યાસ પણ થયો હતો. એથી એ વિશેષ કોળતા ગયા.

શિવપુરી ગુરુકુળના સ્થાપક મુનિશ્રી વિજયધર્મસ્સરિનો મૂળ ઉકેશ જૈન ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનના વ્યાપક મ્યાર-પ્રસારનો હતો. આ કાર્ય માટે ત્યાં અભ્યાસ કરવા આવનારમાંથી યોગ્ય વિદ્યાર્થીની પસંદગી થતી અને સંસ્થા દ્વારા વિદેશ મોકલવાનો પ્રબંધ થતો હતો. એમાં બાલાભાઈની પસંદગી થઈ હતી, પરંતુ કોઈક અંતરાય આવતાં એ શક્ય ન બન્યું. સીધો ધર્મગ્રચાર કરવાની તક ન મળી પણ લેખન દ્વારા એ કાર્ય પરોક્ષ રીતે અવશ્ય કર્યું. કાળજીમે એમનું માનસ સંકુચિત ધર્મસંગ્રહાયથી વિશાળ ધર્મભાવના તરફ વળ્યું હતું એ એમના કથાસાહિત્યના વાચને સમજાય છે.

કોલકાતા પરીક્ષા આપવા ગયેલા બાલાભાઈના મનમાં અનેક વિચારોનું ધમસાણ ચાલતું હતું. એ પોતાના જીવનની દિશાની શોધમાં હતા. ભડ્યા પછીનો જીવનપથ પકડવાની મથામજા બાલાભાઈનું જીવનચ્યિત્તન હતું. આ મથામજાના અંતે બાલાભાઈએ જે પથ પકડ્યો તેને તે ઘડીએ કોણ શિવાશ્ચ પન્થાઙ્ણની શુભેચ્છા પાઠવે ! બાલાભાઈએ જાત સાથે સંવાદ કરીને, દીર્ઘ ભંથનના અંતે જીવનદિશા નક્કી કરી તે – આજીવન નોકરી ન કરવી, પૈતૃક સંપત્તિનો સ્વીકાર ન કરવો અને પુત્રને વારસામાં સંપત્તિ આપવાની નહીં, કલમના સહારે જિંદગી પસાર કરવી. આ નિર્ણયો પાછળ વીર નર્મદ ને

ગોવર્ધનરામની મનોભાવનાનું બળ હતું. તો આપત્તિઓએ કડક પરીક્ષકનું કામ કર્યું હતું. ઓછા નહોતા ભૂજાયા. પૈતૃક સંપત્તિના અસ્વીકારના પણને સાર્થક કરવા એમણે સખત પરિશ્રમ કર્યો હતો. સતત પ્રવૃત્તિમાં જીવન વિતાવ્યું હતું અને 'વિકમાદિત્ય હેમુ'માં એમણે શેરશાહના સંદર્ભે 'રેતીના રણમાં જેમ લીલોતારી ઊગે એમ એ ઊણ્ણો છે ને આગળ આવ્યો છે' એવું જે નોંધ્યું છે તે જાણો એમનું જ આત્મકથ્ય હતું ! વળી એમણે સ્વયં લઘ્યું છે — 'ઉખર જમીનમાં જે વૃક્ષ વાવ્યું તેને ઉછેરતાં કાળી કસોટી થઈ, પણ અંતે તેના પર રંગબેરંગી ફૂલ આવ્યાં, એની રૂપસુગંધથી મન મહેંકી રહ્યું ને લાંબે ગાળે સુસ્વાદું ફળ પણ બેઠાં.' એમની ધીરમતિ અને કર્મગતિ સાથે આત્મધૂતિએ એ જીવનકેડી કંડારી શક્યા. એમનું જીવનકૌવત બરાબર ખીલ્યું—ખૂલ્યું અને જીવનનાવ તરતી રહી. એ તો ઢીક ઢીક સમય પસાર થયા બાદ. પહેલાં તો ખાસ્સી તાપણીમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું, પણ જઝૂભ્યા.

શિવપુરીના ગુરુકુળમાં ભણવા ગયા તે પૂર્વે બાલાભાઈમાં કદી તૃપ્ત ન થનાર કથાવાર્તાના વાંચનની રુચિનો ઉદ્ય થઈ ચૂક્યો હતો. એમના પિતરાઈ ભાઈ રતિલાલ દેસાઈએ નોંધ્યું છે — 'કથા-વાર્તાઓ વાંચવાનો શ્રી જ્યાભિષ્યુને બાળપણથી જ ભારે રસ. અભ્યાસનું પુસ્તક વાંચવું ભલે પડ્યું રહે, પણ વાર્તાની કોઈ નવી ચોપડી હાથ પડી કે એને પૂરી કર્યે જ છૂટકો. દર્શનશાસ્ત્રનો માથાઝોડિયો અભ્યાસ ચાલતો હોય કે ન્યાયતીર્થની પરીક્ષાની તૈયારી કરવાની હોય, પણ એમનો આ રસ કદી ઓછો ન થાય — ગમે ત્યાંથી સમય 'ચોરી'ને આ રસનું પાન કરે ત્યારે જ એમને તૃપ્તિ થાય.'

બાલાભાઈ માત્ર વાંચીને સંતોષ માનતા નહોતા, પરંતુ વાંચેલું ક્યારેક નોંધી લેતા હતા. એમની અનેક નોંધો જળવાઈ હતી. યથાસમયે સંદર્ભમાં

શ્રી કલ્યાણચંદ્ર બાપા સાથે

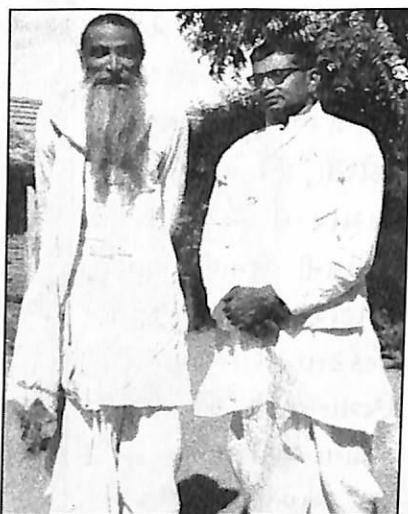
એનો ઉપયોગ કરતા હતા. કથાવાતીના આ રસે જ પાછળથી એમને કથાસાહિત્યના સર્જનમાં પ્રવૃત્ત કર્યા અને આજીવિકાનું માધ્યમ હાથ લાગ્યું. વળી કથા દ્વારા એમણે પોતાની વિચારધારાને ગુંથીને રાષ્ટ્ર, ધર્મ, સંસ્કૃતિ, સમાજ, રાજકારણ, નારીગરિમા હત્યાદિ વિષયોને આમેજ કર્યા. ‘સરસ્વતીચંદ્ર’નો પ્રભાવ એમના માનસ પર આજીવન રહેલો. સાહિત્યસેવનના એમના પ્રેરક એ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીને માનતા હતા.

શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકર સાથે અને સહધર્મચારિડી જ્યાબહેનના નામમાંના ‘જ્ય’ને લઈને બન્યા ‘જ્યભિઝ્ય’. ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકરને એ તખલ્લુસ ‘દામપત્યના અદ્વૈતનું પ્રતીક’ લાગ્યું છે અને આ તખલ્લુસને સાર્થ ગણાવતા જ્યોતીન્દ્ર ડ. દવેએ હળવી શૈલીમાં કહ્યું છે — ‘અધ્યનારીશ્વર સ્વરૂપની જેમ બાલાભાઈ નામમાં ‘બાળ’ અને ‘ભાઈ’ જેવો સમન્વય સધાયો કે એમણે પોતાનું બીજું નામ પસંદ કર્યું તેમાં પણ આ વાતનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ રાખ્યો છે.’ ભિઝ્ય શર્જમાં વીતરાગનો ભાવ તો છે જ. એથી સમાજદીધું સમાજને પરત કરવું એ એમની મનોભાવના રહી છે.

જીવનચરિત્રથી લેખનનો પ્રારંભ કરનાર જ્યભિઝ્યએ પાછળથી વીસેક ચરિત્રો લખીને ચરિત્રસાહિત્યમાં ખાસ્સું પ્રદાન કર્યું છે. એમાં જૈન સાધુઓને અનુલક્ષીને લખાયેલ ‘શ્રી ચારિત્રવિજ્યજ્ઞ’, ‘ઉપાધ્યાય શ્રી પ્રેમવિજ્યજ્ઞ’

અને 'યોગનિષ્ઠ આચાર્ય' એ ગ્રંથ ચરિત્રોમાં નિરૂપણાની નવી ભાત જ્યબિખ્યુને યશ આપનારી બની છે. તો ભગવાન મહાવીરને અનુલક્ષીને લખાયેલ 'નિર્ગ્રથ ભગવાન મહાવીર' અને 'ભગવાન મહાવીર' એ બે ચરિત્રો દ્વારા જ્યબિખ્યુની ચરિત્રકાર પ્રતિભાનો ઉન્મેષ છતો થયો છે. 'પ્રતાપી પૂર્વજો' એ ધૂમકેતુ સાથે લખાયેલા ગ્રેરક ચરિત્રો છે. એમાં વીર નરનારીઓ, નરોત્તમો, સંતો-મહંતો તથા ધર્મસંસ્થાપકોનાં પ્રેરણાદાયી

પદ્મશ્રી હુલા ભાવા કાળ સાથે

ચરિત્રોનું આલેખન થયું. 'સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ,' 'ઉદા મહેતા' અને 'મંત્રીશર વિમલ' એ ગ્રંથ ચરિત્રો દ્વારા યુવાનોને ઉમદા ચારિત્રનો પરિચય કરાવ્યો છે. મુનશી કરતાં જ્યબિખ્યુનો ઉદા મહેતા જુદો છે. એ જ રીતે સિદ્ધરાજ જ્યસિંહના ચરિત્રાલેખન દ્વારા ઉજ્જવળ પાત્રને છતું કર્યું છે. એમણે સ્પષ્ટતા પડ્યા કરી છે કે — 'મેં બને તેટલા ઇતિહાસોમાંથી સત્ય તારવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અધ્યસત્યો ને અસત્યોથી દૂર રહેવા યથાશક્ય યત્ન કર્યો છે. ધર્મજનૂનથી લખાયેલી વસ્તુઓને બને તેટલી ગાળી નાખી છે.' અન્ય ગ્રંથોમાં ટૂંક ચરિત્રાભક લેખો છે, જેમાં સમાજનાં વિવિધ ક્ષેત્રોની વ્યક્તિઓ વિશે લખાયેલું છે જે મહંદંશે અખબારી કોલમની નીપજ છે. એમના ચરિત્રસાહિત્ય પર નજર કરતાં એમણે અનેક વ્યક્તિઓનાં જીવનનું આલેખન કરીને સમાજને પ્રેરણાનાં પીયુષ પાઈને પલ્લવિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યાનું પમાય છે. એ ગુણજ્ઞ છે અને સમાજ પણ એવો બને એવી એમની મનીખા રહી છે. આ સમાજ ઘડવાનું કામ છે. અલબત્ત, પોતે પણ ઘડાયા છે. એમની સંસ્કૃતપુરુષની છવિની પ્રશ્નભતામાં અનેક ચરિત્રોનો પ્રભાવ પડેલો છે. એમનું વિપુલ ચરિત્રસાહિત્ય ગુજરાતી ચરિત્રસાહિત્યને રળિયાત કરે છે. નટુભાઈ ઠક્કર એમાં એમની

ગદ્યશૈલીની સિદ્ધિ જુએ છે.
જયભિખુની ગદ્યશૈલી
પાત્રના સ્વભાવની કોમળતા,
કઠોરતા, સંવેદનની તીવ્રતા,
વિચારની ભાવ્યતા કે
મિજાજની ખુમારીને સુપેરે
પ્રગટાવે છે. શિષ્ટતા, વેગ,
ઉત્કટતા, ગાંભીર્ય અને
ચિત્રાત્મકતા એ એમની
શૈલીના ગુણો છે.

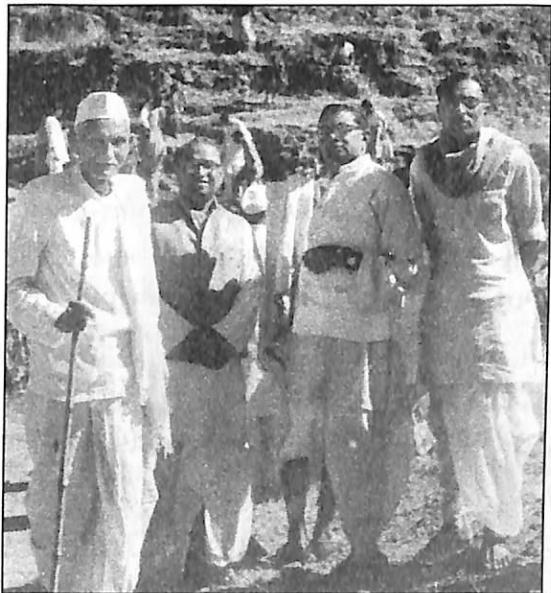
અભ્યાસના અંતે
જીવનમાં લીધેલા નિર્ણયો
પછી ગૃહસ્થધર્મ પ્રતિ વળ્યા.
ઈ. સ. ૧૮૩૦ના મે માસમાં
જયભિખુએ વિજ્યાબહેન

સહધર્મચારિણી વિજ્યાબહેન સાથે

સાથે લગ્ન કર્યા. વિજ્યાબહેન આજીવન બાલાભાઈની છાયા બની રહ્યાં.
સંસ્કારસંપત્ત એ સત્તારીની આતિથ્યભાવના તો એમની જીવનમૂડી હતી.
હસિત બૂચે યોગ્ય લઘ્યું છે : ‘બાલાભાઈના ઘરની એ સાચી જ્યોતિ મૂંગા
મૂંગા સ્મિતથી સત્કારે ને આવનાર માત્રને આતિથ્યની મીઠાશથી નહવરાવે.
બાલાભાઈ જે કંઈ લખી શકે છે, આવું વ્યાપક મિત્રમંડળ ધરાવે છે એમાં
જ્યાબહેનનાં સૌજન્ય-સેવાનો ફાળો તરત વર્તાય છે.’ વળી પ્રત્યેક કાર્યમાં
એમની પ્રેરણા બાલાભાઈને પ્રોત્સાહિત કરતી. એમના નામમાંનો ‘જ્ય’
બાલાભાઈની ઓળખ બન્યો. એ જયભિખુ બન્યા અને કલમના આધારે
એમની જીવનગતિ આરંભાઈ.

ઈ. સ. ૧૮૩૮માં અમદાવાદમાં સ્થાયી થયા ત્યારે એમનું રહેઠાણ હતું
પટેલનો માઢ, માદલપુરમાં. લેખનને તો આજીવિકાનો માર્ગ બનાવ્યો જ
હતો. પણ થોડા સમયમાં જ જીવન કપરું બની રહ્યું. ઇતાંય નોકરી ન
કરવાના નિષ્ણયમાંથી ચલિત ન થયા. અલબત્ત, શારદા મુદ્રણાલય એમની
જીવનધર્મી સાહિત્યકાર જયભિખુ

પૂજય રવિશાંકર મહારાજ સાથે

બેઠક બની રહી. એમ તો અગાઉ એડવાન્સ પ્રિન્ટરી પર પણ બેસતા. પરંતુ શારદા સાથેનો નાતો દીર્ઘકાળ રહ્યો. ત્યાં વંચાતું અને લખાતું પણ ખરું ! લેખનનો વેગ વધ્યો. અનેક વ્યક્તિઓ સાથે પરિચય થયો. જોકે એ પાંગયો એમની વ્યવહારપટુતાથી. સહુને ઉપયોગી થવાની ભાવના સદૈવ હોય. મિત્રતાના ભાવે અને પ્રિન્ટિંગ કામ પ્રત્યેની સૂજે શારદા મુદ્રણાલયમાં જતા એ જીવનનો વળાંક હતો. એમની નિષ્ઠાએ – દૃષ્ટિએ મુદ્રણાલય વિભ્યાત થયું. સહકારની ભાવનાએ જયભિખ્યુ સહુના પ્રીતિપાત્ર બન્યા.

જયભિખ્યુએ કારકિર્દીનો પ્રારંભ કર્યો પત્રકારત્વથી. એ મુક્ત પત્રકાર – Freelance હતા. આમ તો પત્રકારત્વ એમની જરૂરિયાત બન્યું હતું, કેમ કે કલમના ખોળે જીવવાની ગતિ એમણે અપનાવી હતી. આથી અર્થોપાર્જન માટે આ માધ્યમ અપનાવવું જ પડે. કોલમલેખક તરીકે સૂજયું તેવું લખ્યું પણ એમનો આશય હતો સમાજને જાગ્રત કરવાનો. રુચિર અને પ્રેરણાપદ લખીને બહોળા વાચકવર્ગની ચાહના પામ્યા. લોકમિયતાથી એ છલકાયા પણ છક્કા નહીં. મર્યાદામાં રહ્યા અને જીવનને વિવૃત બનાવતા રહ્યા. મન પણ એવું જ.

ક્યાંય અવકાશ નહીં. બધું જ રસથી કરે અને અપેક્ષાને ક્યારેય બોલકી ન બનવા દે.

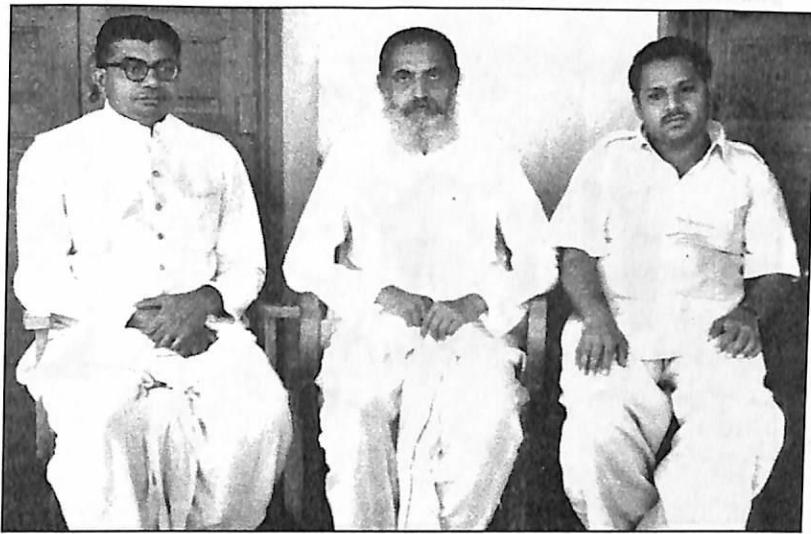
ધીરજલાલ ટોકરશી શાહના ‘જૈન જ્યોતિ’ સાપ્તાહિકના તંત્રીની જવાબદારી એમણે સ્વીકારી હતી. ત્યારે ડૉ. બિપિન જવેરી એમના સહતંત્રી તરીકે જોડાયેલા હતા. સાપ્તાહિકનું કાર્યાલય રતનપોળની નગરશેઠ માર્કેટમાં હતું. જયભિષ્ણુ કાર્યાલયે સવારે અગિયાર વાગે આવતા. બિપિન જવેરીએ એમના આગમન પછીની એમની પ્રવૃત્તિનું વર્ણન આમ કર્યું છે :

‘પણ્યામ દિશામાંથી બાલાભાઈ આવે. કોટ ઉતારીને ફોલિંગ ખુરશી પાછળ ભેરવે. ટોપી ખીલા પર ભેરવે. પોતે ખુરશી પર ગોઠવાય. એક ખાલો પાણી પીએ અને પછી ધીરે ધીરે એમનું સંપાદનકાર્ય થાય.’

જયભિષ્ણુ એમાં અગ્રવેખ લખતા, વાર્તા લખતા અને છેલ્લા પાને વિવિધ રસપ્રદ માહિતી લખતા. પેજ પડાવવા સુધીનું કામ એ કરતા. એમના અક્ષરના સંદર્ભે પૂર્વજીવનમાં એ રોમન હોવાની સંભાવના બિપિન જવેરીએ કરી છે. એ ગાળામાં જ જયભિષ્ણુ ‘વિદ્યાર્થી’ સાપ્તાહિકમાં પણ લખતા

વિસનગરમાં યોજાયેલ 'શ્રી જયભિષ્ણુ : પ્રયોજના અને પ્રદર્શન'નું નિરીક્ષણ કરતાં
શ્રી જિજુભાઈ, શ્રી ધીરુભાઈ ટાકર, શ્રી જયભિષ્ણુ અને શ્રી જતીનમાર્ય આચાર્ય

સંત પુનિત મહારાજ અને 'જનકલ્યાણ'ના પૂર્વતંત્રી 'પુનિતપદ રંધુ' સાથે

હતા. વળી ત્યારે જ 'રવિવાર' સાપ્તાહિકનો પ્રારંભ થયો હતો. જ્યબિખ્યુએ 'રવિવાર' માટે 'રસપાંખડીઓ' નામક લેખ મોકલ્યો. એ વાંચીને એના તંત્રી ઉષાકાન્ત જે. પંડ્યા એવા પ્રભાવિત થયા કે એમણે એ લેખ પ્રસિદ્ધ કરતાં એના મથાળે 'રસપાંખડીઓની સુગંધથી વાયકોનાં હદ્ય મ્હેકી ઊઠે એવું એમાં છે' એવી નોંધ મૂકી હતી. વળી જ્યબિખ્યુને સાપ્તાહિકમાં કોલમ લખવાનું નિમંત્રણ પણ પાઠવ્યું. ત્યારથી એ 'રવિવાર' સાપ્તાહિકમાં નિયમિત લખતા થયા. પ્રારંભે લેખ અને પછી વાર્તાઓ લખી અને જ્યબિખ્યુની કોલમયાત્રા પ્રારંભાઈ. 'રવિવાર'ની લોકપ્રિયતા સાથે જ્યબિખ્યુની લોકપ્રિયતાની સ્પર્ધા જામી. જેનો ઉભયને લાભ થયો. ચારિત્રકાર 'ભિસ્કુ સાયલાકર' પ્રેરકકથાઓ 'વીરકુમાર' ઉપનામે લખતા હતા.

'રવિવાર' સાપ્તાહિકની કોલમથી પ્રાપ્ત લોકપ્રિયતાએ જ્યબિખ્યુને 'સવિતા'ના ધર્મકથા વિશેખાંકનું સંપાદન કરવાની તક મળી. એ જ રીતે ધૂમકેતુ સંગાથે એમણે 'જનકલ્યાણ'ના વિશેખાંકનું સંપાદન કર્યું. એમની સંપાદનસૂઝના લીધે પછી 'વિશ્વવિજ્ઞાન' અને 'વિશ્વમંગલ'ના વિશેખાંકનું સંપાદન કરવાની જવાબદારી પણ આવી. પ્રત્યેક સંપાદનમાં એમની સંપાદકીય

કાલિદાસની રામભિરિ ટેકરી પર તા. ૩૧-૧૨-૧૯૮૮ના રોજ એક પ્રવાસ :

પીતાંબર પટેલ, પત્રાલાલ પટેલ, ચુનીલાલ વ. શાહ, સારંગ બારોટ,

બંકુલ નિપાઠી વગેરે મિત્રો સાથે

દાણી, મુદ્રાષાકળાની સમજ, મુખપૃષ્ઠના લે-આઉટ સાથે વિખ્યાને અનુરૂપ કળાત્મકતા ભજે જ. બધું જ રૂપકરું બને તે માટે મથતા. સુંદરતા-સુધડતાના આગ્રહી હતા. વળી વિશેષાંકમાં પ્રતિષ્ઠિત લેખકોની કૃતિ તો જ્યબિઅનુ મેળવે જ. તો નવોદિત લેખકોને પ્રોત્સાહિત પડા કરે જ.

સતત વાંચન-લેખનથી એમની આંખો નબળી પડી હતી, પરંતુ સ્થૂળ ચક્ષુઓ જ. એમની ભીતરની દાણી તો સતેજ હતી. મધુસૂદન પારેખે લઘ્યું છે: ‘એમની આંખો ખૂબ નબળી. આંખો ખેંચી ખેંચીને ચોપડીઓ છેક પાસે રાખીને વાંચે અને નિયમિત લેખનકાર્ય કરે. એમની આંખો ભલે નબળી છે પડા એમની ‘દાણી’ વિશાળ છે. એમની કેટલીક કૃતિઓમાં એમની જીવનદાણીનો પરિચય થશે.’ પ્રા. નટુભાઈ રાજપરાએ સૂચક રીતે કહ્યું છે: ‘એમની આંખો કંઈક નબળી છે, પડા માણસને પારખવામાં એમની આંખે ભાંધે જ ખૂબ કરી હશે.’

જ્યંતકુમાર પાઠકના કહેવાથી એમણે ‘સંદેશ’માં ‘ગુલાબ અને કંટક’ નામની કોલમ શરૂ કરી હતી. પાછળ એ નામે પુસ્તક પડા કર્યું હતું. ‘કિસ્મત’ સામયિકના પ્રારંભથી એમાં લખતા હતા. લોકપ્રિય લખાણોથી એ પ્રસિદ્ધિ
~~~~~
જીવનધર્મી સાહિત્યકાર જ્યબિઅનુ

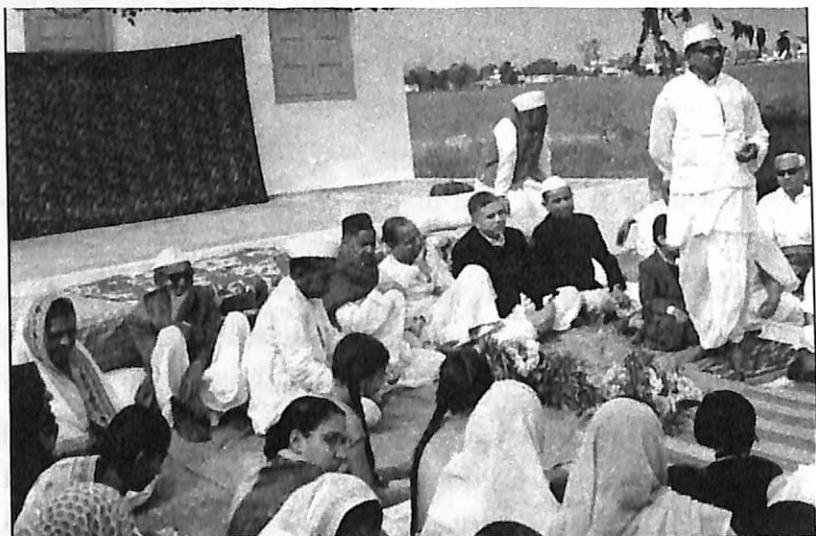

શ્રી દલસુખભાઈ માતવણિયા જાથે

પામતા ગયા. ‘જગમગ’માં લઘ્યું તો નડિયાદ્ધી પ્રસિદ્ધ થતા ‘ગુજરાત ટાઇમ્સ’માં એમની ‘ન ફૂલ, ન કાંટા’ કોલમ આવતી હતી. ઈ. સ. ૧૯૫૫માં ‘ગુજરાત સમાચાર’ દૈનિકમાં ‘ઈટ અને છમારત’ કોલમ શરૂ થઈ. દર ગુરુવારે એ કોલમ આવતી. આ કોલમે સામાન્ય માશસોમાં જબું આકર્ષણ જમાવ્યું હતું. પછી તો ત્યાં ‘જાણ્યું છિતાં અજાણ્યું’ કોલમ પ્રારંભાઈ અને પ્રભ્યાત પણ થઈ. ‘મુનીન્દ્ર’ એવા તખલ્ખુસથી પણ લખતા હતા. મહદેશે ધર્મ આધારિત, પ્રેરણાદાયી પ્રસંગોનું એમનું આદેખન લોકોનાં મન પર છાપ પાડી જતું. વળી રાષ્ટ્ર પ્રત્યેનો લગાવ એવો કે દેશભક્તિની ગાથા એમની કોલમમાં અવશ્ય આવતી. એમના મતે ‘રાષ્ટ્ર એટલે બધાનો સમન્વય. એને સંસ્કાર, સંસ્કૃતિ ને સાહિત્ય પણ જોઈએ જ. એમાંનું એક પણ અધૂરું હોય તે રાષ્ટ્ર ન કહેવાય.’ આ વિભાવનાને લક્ષમાં રાખીને એમણે આજીવન લેખનકાર્ય કર્યું અને વાયકની રૂચિને કોળી તો એમની ગ્રીતિ સંપાદન પણ કરી. રંગદર્શિતા કે રસિકતાનો વિકાસ એ જ માત્ર સાહિત્યનું કામ નથી. શક્તાલ દ્વારા મૂલ્યનિષ્ઠ જ્યબિલ્યુ સમાજને કહે છે : ‘મગધનો યોક્ષો યુદ્ધનો થાક ઉતારવા બંસરી બજાવે, એ ભલે યોગ્ય લેખાય, પણ બંસરીનો નાદ એને રાષ્ટ્ર તરફ બેદરકાર બનાવે એ મને ન રુચે. મગધની રમણીઓ ભલે કાવ્યની છોળોમાં નાહતી રહે, પણ

કાવ્યની મોહિની જીવનદ્રોહિની ન બનવી ઘટે... મગધનું સૈન્ય દિનપ્રતિદિન
અપ્રતિમ બનતું જતું હોય પછી દિવસરાત ભલે કાવ્યચર્ચાનો ધોધ વહે.'
સર્જનાત્મક સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ-રાષ્ટ્રહિતની જિકર કરનાર જ્યલ્લિખ્યુ રાષ્ટ્ર
માટે સર્વસ્વ હોમી દેનાર રાષ્ટ્રભક્તના ચરિત્રને પ્રજા સમક્ષ મૂકે ત્યારે એમની
નિસબ્ધત તો રાષ્ટ્ર પ્રત્યે નિષ્ઠા ઉજાગર કરવાની જ હોય. રાષ્ટ્ર માટે ફના
થનાર વ્યક્તિઓનું ચરિત્રાલેખન એમની વિશિષ્ટતા હતી. એ આલેખનને
અનુરૂપ શેર-શાયરી મૂકૃતા તે પણ વાચકોનું એક આકર્ષણ હતું. દર અઠવાડિયે
કોલમમાં શું આવશે તેની વાચકોને પ્રતીક્ષા રહેતી. એમના લેખન સંદર્ભે
રમણલાલ સોનીએ લખ્યું છે : 'જ્યલ્લિખ્યુની ભાષાનું જરણું પહાડથી ફૂટતી
ગંગોત્રીની પેઠ પહેલાં પાતળા રૂપેરી પ્રવાહની પેઠ ફૂટે છે, અને ધીરે ધીરે
આગળ વધી વેગ તથા વિસ્તાર ધારણા કરે છે. અને એમાં વાચકને તાડી
જઈને નવીન ભૂમિ પર લઈ જઈ ખડો કરી દે છે – આસપાસનું સુંદર દૃશ્ય,
ખુશબોદાર હવા અને મંદ પવનની લહેરીઓ એને મુંઘ કરી રાખે છે.'

વિવિધ સામયિકોમાં લખવાનું શરૂ કર્યું તેની સમાજારે જ્યલ્લિખ્યુએ
નવલકથાનું લેખન પણ કરીને અલગ વાચકવર્ગ ઊભો કર્યો હતો. એમની

ભારત સરકાર તરફથી મળેલા પારિતોષિક અંગે ચંદ્રનગર સોસાયટીમાં યોજાયેલ
અભિવાદન સમારોહમાં વક્તવ્ય આપતા જ્યલ્લિખ્યુ

શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી કૃષ્ણાલાલ મો. જવેરીના હસ્તે સુવર્ણાચંદ્રક
પહેલી નવલકથા ‘ભાગ્યવિધાતા’ ઈ. સ. ૧૮૮૫માં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. એમણે
ઇતિહાસકથા, પુરાણકથા, ધર્મકથાનો આધાર લઈને નવલકથાઓનું સર્જન
કર્યું હતું. ‘ભાગ્યવિધાતા’ના સંદર્ભે જ્યાભિખ્યું મેસ્તાવનામાં લખ્યું છે :
‘સંધ્યાની શીળી હવામાં ફરવા નીકળેલ મોટી ફાંદવાળા શેઠજીને માથે અચાનક
મેઘમાળની ઝડિઓ વરસે, ને જે દ્રબથી ને જે ઝડપથી આ કથા લખી છે,
પાછું વાળીને જોવાની ઘડી જ મળી નથી.’ અલબત્ત એમણે ‘ઇતિહાસની
શુંખલાને તોડી નથી.’

ઈ. સ. ૧૮૪૦માં લખાયેલી ‘કામવિજેતા’ નવલકથાની ઘટનાઓનો
આધાર આંશિક ઐતિહાસિક – આંશિક પ્રાગૈતિહાસિક હોવા સાથે એમાં માત્ર
જૈન ધર્મના ગ્રંથો નહીં પરંતુ જૈનેતર ગ્રંથોનો આધાર લીધેલો છે. જોકે એનું
‘એક પણ પાત્ર લેખકનું પોતાનું કલ્પનાસંતાન નથી.’ સ્થૂલિભદ્રના ‘દુનિયામાં
દંભી બનીને જીવવા કરતાં ઉધાડા જો ગણિકાગામી હોઈએ, તો તેનો સ્વીકાર
કરીને ગણિકાગામી થઈને જીવવું એમાં જ મને મારો ધર્મ લાગ્યો છે’ કથનમાં
જ્યાભિખ્યુના કાંતિકારી માનસ સાથે દંભ પ્રત્યેનો એમનો અણાગમો વ્યક્ત

મુંબઈમાં અધ્યાત્મક જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી 'ચક્કવર્તી ભરતદેવ' પુસ્તક માટે સુવર્કર્ષયંદ્રક મળ્યો ત્યારે યોજાયેલ ભોજન સમારૂંભમાં રામનારાયણ વિ. પાઠક, હીરાબાદેન

પાઠક, જ્યોતીન્ન દવે, પાદરા, કનુ દેસાઈ, પરમાનંદ કાપડિયા વગેરે થયો છે. કદાચ અંદર્ભીપણું એ જ જ્યાભિખ્યાનનું વ્યક્તિત્વ હતું. એ જ એમના જીવનને ઉજમાળી ગયું. 'કામવિજેતા'માં નારીનું ગૌરવ પડા કર્યું છે. એ પડા એમની જીવન-વિભાવનાનો અંશ જ છે. પ્રો. રવિશંકર જોશીને એમાં 'વસ્તુની નૂતન દિશા' દેખાઈ હતી. એમાં વ્યક્ત થયેલો જીવનસંદેશ જ્યાભિખ્યાનો ઉદેશ હતો. 'ભગવાન ઋષભદેવ' નવલકથા વર્ણનાત્મક છે અને એમાં જ્યાભિખ્યાને ઋષભદેવનું ચરિત્ર ઉજાગર કર્યું છે. જ્યાભિખ્યા આ નવલકથાની પ્રસ્તાવનામાં નોંધે છે કે 'આ ચરિત્ર લખતી વખતે મેં શેતાંબરી, દિગંબરી ને વૈદિક અનેક ફુતિઓનો આશરો લીધો છે, છતાં હાર બનાવનાર માળી જેમ એક અખંડ હીરદોર પર ભાતભાતનાં ફૂલોની ગુંથણી કરી હારનું નિર્માણ કરે, તેમ મેં કર્યું છે.' આટલી વાત કર્યા પછી જ્યાભિખ્યા આ નવલકથાના સર્જનસંદર્ભે એમની કેદીયત આપે છે તેમાં કથાસાહિત્યના સર્જકની મથામણ કેવી હોય તે છતું થયું છે ! એમનું આત્મકથન છે - 'મારા મનપ્રદેશમાં વર્ષોથી આસન જમાવી બેઠેલા દેવતાને, કાગળ ને શાહી જેવાં જડ સાધનોથી જન્મ આપતાં મારા ઉપર પડા ઘણું ઘણું વીત્યું છે ને ન જાડો મારા હાથે એ મહાન જીવનધર્મી સાહિત્યકાર જ્યાભિખ્યા

ધીરુભાઈ ઠાકર, કંચનભાઈ પરીખ, મુનિશ્રી 'ચિત્રભાનુ', 'ધૂમકેતુ', ગોવિંદભાઈ પટેલ
(પ્રભાત પ્રોસેસ સ્ટુડિયો), 'જયબિખ્યુ', છબીલદાસ દેસાઈ, શંભુભાઈ શાહ, મનુભાઈ
જોધાણી, ગોવિંદભાઈ શાહ અને રત્નલાલ દેસાઈ

દેવતાના ચરિત્ર પર શું શું નહીં વીત્યું હોય ! પણ આ વાતનો નિર્ણય તો કોઈ
વિબુધ જન પર રાખવો ઉચિત છે.' આ કથનમાં જયબિખ્યુ નવલકથાના
પાત્ર સાથે જે તાદાત્મ્ય સાવે છે તે સર્જકની નિષ્ઠા છે.

શાળાજીવનમાં નાટકમાં હેમુનું પાત્ર ભજવનાર જયબિખ્યુએ ધૂળધોયાની
જેમ હેમુની માહિતી પ્રાપ્ત કરીને 'વિકમાદિત્ય હેમુ' નવલકથા લખી એમાં
વિકમાદિત્ય હેમુ યુદ્ધ સંદર્ભે કહે છે કે, 'સામ, દામ ને ભેદથી શત્રુ જીતી
શકાતો હોય ત્યાં સુધી યુદ્ધ ન કરવું. કારણ કે યુદ્ધમાં વિજય અનિશ્ચિત છે.
સૈન્યનો નાશ નિશ્ચિત છે. માટે કોઈ પણ ઉપાયથી લડાઈ દૂર રાખવી ને
કરવી પડે તો વ્યૂહથી કરવી.' હેમુની આ વિચારધારા પડછે જયબિખ્યુનો
સંઘર્ષ કરતાં સંવાદિતા સાધવાનો ખ્યાલ નિહિત છે. છતાંય એમના મતે
'પ્રજામાં જુલમનો વિરોધ કરવાની શક્તિ વિકસાવવી એને પ્રજાના પ્રાણનો
વિકાસ કહેવાય ? એ શક્તિ દરેક પ્રજાએ કેળવવી પડે.' જયબિખ્યુ પુરુષાર્થના
હિમાયતી રવ્યા હતા. એમને પુરુષાર્થની પ્રતિમા કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ
નથી. એમનો હેમુ કહે છે – 'વિધાતા પણ નમાલાઓને મદદ કરતી નથી.

પંડિત સુખલાલજી અને શ્રી શંકુભાઈ શાહ (ગૂર્જર ગ્રંથરલ કાર્યાલય) સાથે વિધાતાનું સ્થાન માનવયતના ઉત્તરાર્થમાં છે. પૂર્વાર્ધમાં તો સદા પુરુષાર્થની જ પૂજા થાય છે.: 'વિકમાદિત્ય હેમુ' નવલકથા 'કલાના સત્યના નમૂનારૂપ' કથાકૃતિ છે. એમણે સત્તર નવલકથાઓ લખી હતી. મોટેભાગે જૈન કથાનકનો વિનિયોગ કરીને એમણે કથાસાહિત્ય રચ્યું હતું.

આ સંદર્ભે પંડિત સુખલાલજીએ લઘ્યું છે કે, 'જૈન કથાસાહિત્યના વિશાળ બજાનામાંથી જૂની નાની-મોટી કથાઓનો આધાર લઈ, તેનાં ઐતિહાસિક કે કલ્પિત પાત્રોના અવલંબન દ્વારા નવા યુગની રસવૃત્તિ અને આવશ્યકતાને સંતોષે એવા સંસ્કારવાળું કથાસંવિધાન કરનાર હું જાણું છું ત્યાં સુધી જ્યાભિષ્યુ એક જ છે.' પરંતુ એમનો વાચકવર્ગ જૈન ઉપરાંત જૈનેતર પણ રહ્યો છે. વળી એમણે આશ્વર્ય થાય તે રીતે જૈનેતર કથાનો આધાર લઈને 'પ્રેમભક્ત કવિ જ્યાદેવ' જેવી નવલકથાનું લેખન કર્યું હતું. આ કૃતિના સંદર્ભ ધીરુભાઈ ઠાકરે એમને 'મોરના પિચ્છધરનો વંશજ' તરીકે ઓળખાવ્યા હતા. જૈનેતર કથાનો સાર્થ વિનિયોગ એમની સિદ્ધિ લેખાય. આ નવલકથા તો 'કોઈ બંડિત કલેવરોમાંથી નવી હમારત' સર્જઈ હોય તેવી છે. 'ભાવાનુકૂળ શિષ્ટમધુર શૈલીબળથી' આલેખાયેતી આ નવલકથા સફળ કથાકૃતિ છે. આ કથાકૃતિનો આધાર લઈને

ચિત્રકાર કનુ દેસાઈએ ‘ગીતગોવિંદ’ નામક ચલચિત્ર બનાવ્યું હતું. એમની સાથે જ્યાભિષ્યુને ઘરોબો હતો. એમના નિવાસસ્થાન ‘દીપિકા’માં દર રવિવારે મિત્રો ભેગા થતા ત્યારે જ્યાભિષ્યુ અવશ્ય ત્યાં હાજર હોય. કનુ દેસાઈએ નોંધ્યું છે : ‘આ વખતે શ્રી જ્યાભિષ્યુ ક્યારેક સાહિત્ય પર તો ક્યારેક કવિતા ઉપર તો કોઈક વખત સિનેમા ઉપર વાર્તાલાપ આપતા અને સાહિત્યકલાનું રસપાન કરાવતા.’ કનુ દેસાઈએ ચિત્રપટ-ચિત્રકળાના વિકસાર્થ મુંબઈ વસવાટ કર્યા પણ બંનેની મૈત્રી એવી જ સ્નેહાળ રહી હતી.

જ્યાભિષ્યુએ કશીક દૃષ્ટિએ નવલકથાઓનું લેખન કર્યું હતું. ‘ભૂરો દેવળ’ની પ્રસ્તાવનામાં કથાસર્જન પાછળની દૃષ્ટિ સમજાવતાં એમણે લઘ્યું છે કે “સર્જનની પાછળ જેમ અભ્યાસ, અનુભવ અને અવલોકન હોય છે, તેમ કોઈ ને કોઈ જીવન ઘડતી દૃષ્ટિ પણ રમતી હોય છે. તો જ તેની સાર્થકતા લેખાય. મારા લેખન પાછળ મારા દિલમાં પણ કોઈ ને કોઈ એવી વિચારશ્રેષ્ઠી રમતી હોય છે. સંસ્કૃતિઓના સમન્વયને લક્ષમાં રાખીને ‘કામવિજેતા સ્થૂલિભદ્ર’ રચ્યું. અસ્પૃશ્યોદ્વારને ‘મહર્ષિ મેતારજ’માં ગૂંધ્યો. મહાન મુમુક્ષુ પણ બીજી રીતે ખૂબ જ સરાગ માનવીનું જીવન ‘નરકેસરી વા નરકેશરી’માં રજૂ કર્યું છે. સબળું નબળાને ખાય એ પાયા પર ઊભી થતી વિશ્વ-સમસ્યાને ‘મત્સ્યગલાગલ’માં આકાર આપ્યો. બિનમજહબી સાઓજ્યના એક મહાન પ્રયોગને ‘વિકમાદિત્ય હેમુ’ના ગ્રાન ભાગમાં સ્પષ્ટ કર્યો અને માનવસંસ્કૃતિના પ્રારંભિક વિકાસને રજૂ કરવા ‘ભગવાન ઋષભદેવ’ આપ્યું. આમ ભારી ઘણાખરી નવલ કે નવલિકાઓ કોઈ આદર્શ, હેતુ કે ધ્યેયને લઈને જન્મી છે. કથયિતવ્ય વગરનું કથન સામાન્ય રીતે મનને રુચતું નથી.” સર્જકની આ કેઝિયતમાંથી એમના સર્જનનો હેતુ સ્પષ્ટ થયો છે. વળી ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં આધુનિક વિજ્ઞાનયુગને અનુરૂપ તથા બુદ્ધિજીવીને જચે એવા પૌરાણિક સંદર્ભનાં નૂતન અર્થઘટનો કર્યા છે એ જ્યાભિષ્યુની નવીનતા છે.

વાર્તાકાર તરીકે જ્યાભિષ્યુનું પ્રદાન પરંપરાની શૈલીનું. ‘ઉપવન’થી પ્રારંભી ‘વેર અને પ્રીત’ સુધીના એકવીસ વાર્તાસંગ્રહોમાં કુલ ઉક્પ વાર્તાઓ મળે છે, જેમાંથી ૧૮ પુનરાવર્તિત થઈ હોઈ ઉઘે ૩૪૭ વાર્તા પ્રાપ્ત થાય છે.

સામાજિક જીવનનાં વિવિધ પાસાંઓને વ્યક્ત કરતી વાર્તાઓ મોટો ભાગ રોકે છે. ‘ઉપવન’, ‘માદરે વતન’, ‘યાદવાસ્થળી’, ‘ગુલામ અને કંટક’ અને ‘વીરધર્મની વાતો’ એ વાર્તાસંગ્રહોમાં ઐતિહાસિક-પૌરાણિક વાર્તાઓ છે અને ‘પારકા ઘરની લક્ષ્મી’, ‘કંચન અને કમિની’, ‘અંગના’, ‘કન્યાદાન’ અને ‘કર લે સિંગાર’ નારીજીવનની વાર્તાઓ લખી છે. પ્રયોગની પળોજણમાં જ્યબિઝ્યુ પડ્યા નથી, પરંતુ ધીરુભાઈ ઠાકરને ઓમની વાર્તાઓમાં ‘સંવેદનની સચ્ચાઈ અને કથનની સરસતા’ દેખાઈ છે એ સાચું તારણ છે. વળી ઓમની રાષ્ટ્રપ્રીતિ પણ વાર્તાઓ દ્વારા વ્યક્ત થઈ છે. ‘માદરે વતન’ એ સંદર્ભે ઉલ્લેખનીય વાર્તાસંગ્રહ છે. એમણે પ્રસ્તાવનામાં નોંધ્યું છે – ‘માદરે વતન તરફ મહોભિત જાગે, એના માટે અભિમાનથી શિર ઉમત થાય, સાથે કમજોરી તરફ ખાસ લક્ષ જાય, રાજકીય કાવાદાવાઓ ને રાજખટપટોનો કંઈક ઘ્યાલ આવે, એવાં બિન્દ બિન્દ દૃષ્ટિબિન્દુઓ લક્ષમાં રાખી આ વાર્તાઓનું ગુંથન કર્યું છે.’ ધીરુભાઈ ઠાકરે બે ભાગમાં ‘જ્યબિઝ્યુ વાર્તાસૌરભ’નું સંપાદન કર્યું છે. ઓમાં પચ્ચીસ વાર્તાઓ સંગ્રહિત કરી છે. આ વાર્તાઓ જ્યબિઝ્યુની વાર્તાકાર પ્રતિભાને સુપેરે વ્યક્ત કરે છે. ઉછરતી પેઢીની સાહિત્યરૂપી સંસ્કારે એવી વાર્તાઓ સંપાદકે સંપાદિત કરી છે. વાર્તાકાર તરીકેની જ્યબિઝ્યુની આ વિકાસયાત્રા છે. ‘શ્રુતી પર સેજ હમારી’ વાર્તાસંગ્રહના સંદર્ભે ધીરુભાઈ ઠાકર લાખે છે :

જાહુગાર કે. લાલ અને શ્રી નાનુભાઈ શાસ્ત્રી સાથે

‘શ્રી જ્યબિઝ્યુની કલમ એ જલબિંદુને જીલતા ચાતકનો રોમાંચક તલસાટ વ્યક્ત કરે છે અને એમાંથી જીવનસિંહધૂનો રમ્ય ઘુઘવાટ સંભળાય છે.’

કોલકાતામાં યોજાયેલ શ્રી જ્યબિઝ્યુ પણ્ડિપૂર્તિ સમારોહ

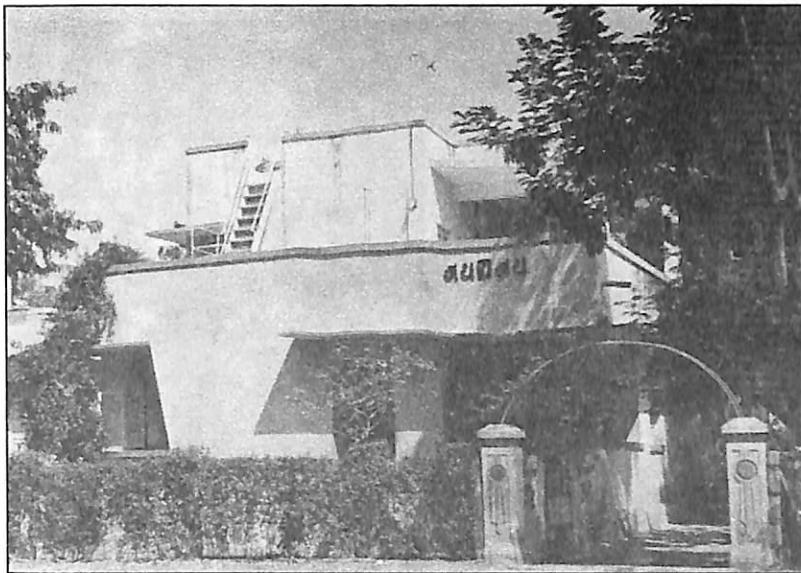
ભાવ-ભાવના જ્યબિઝ્યુનો સ્વભાવ હોઈ સંબંધ બાંધવા-નિભાવવા એમની તાસીર હતી. મિત્રો બાબતે એ સમૃદ્ધ હતા. આ સમૃદ્ધિમાં એમનો હિસ્સો એમની સહકારભાવના હતી. પ્રખ્યાત જાહુગર કે. લાલ સાથેના એમના સંબંધ સંદર્ભે જાહુઈ અસર કોણી એ જ ન સમજાય તેવી ઘટના હતી. ‘કે. લાલ ગુજરાતમાં જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં તેમની પહેલાં એમના વિશેની જાહુગીરીની જાણકારી જ્યબિઝ્યુની કલમ દ્વારા સહુને મળી હતી. બંને રસિયા માણસો ! બંને જીવનના ખેલાડી ! બંનેનો પરસ્પર અગાધ સ્નેહ ! ક્યાં સાહિત્યકાર ! ક્યાં જાહુગર ! શ્રી જ્યબિઝ્યુની કલમથી આ મહાન જાહુગરને વિવિધ સ્થળોએ ગુજરાતે આભીયતા અર્પી.’

આ જાહુગરને જ એમની પણ્ડિપૂર્તિ ઉજવવાનો વિચાર આવ્યો. આ વિચારને પુષ્ટિ મળી મહંતશ્રી શાંતિદાસજીની. મુંબઈ-કોલકાતા જેવાં મોટાં શહેરોમાં જ્યબિઝ્યુની પણ્ડિપૂર્તિ નિમિત્તે સન્માન કાર્યક્રમો યોજાયા હતા. આ સન્માનમાં એમને થેલી અર્પણ થઈ હતી, પરન્તુ પૈતૃક સંપત્તિનો અસ્વીકાર

કોલકાતામાં યોજયેલા 'જ્યબિઝ્યુ ધર્ષિપૂર્તિ સમારોહ' પ્રસંગે ઉપસ્થિત પ્રેક્ષકગણ કરનાર જ્યબિઝ્યુ સમાજની સંપત્તિનો સ્વીકાર કરે ખરા ? સન્માન સ્વીકાર્યુ પણ એકઠી થયેલી રકમની થેલીને સ્વીકારીને એમણે એનો વિનિયોગ સમાજમાં સાહિત્યના પ્રચારાર્થે કરવાનો ખ્યાલ રજૂ કરીને યોજકોને એ રકમ સવિનય પરત કરી. કે. લાલે પ્રજાને જ્ઞાન સાથે સાહિત્ય દ્વારા માનવતાનો સંદેશ મળે તે હેતુને લક્ષમાં રાખીને 'જ્યબિઝ્યુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ'ની સ્થાપના કરી. આ ટ્રસ્ટ આજે પણ કાર્યરત છે.

જ્યબિઝ્યુ વાણિક હોવા છતાં સ્વભાવે એ ભીડુ નહોતા કે નહોતા કેવળ સમાધાનના માણસ. પ્રસંગ પડે એમની ભીતરનો નીડર પુરુષ અભોલ નહોતો રહેતો. માદલપુર જેવા ભરચક વિસ્તારમાંથી સાબરમતીકાંઠે નિર્જન વિસ્તારમાં એમણે પોતાનું મકાન બાંધ્યું અને એ વિસ્તારમાં નિર્ભયતાથી રહ્યા. 'આ સ્થળ નિર્જન એકાંત હોવાથી અહીં માથાભારે તત્ત્વોનો પણ નિવાસ હતો. તેમની વચ્ચે પોતાના એકના એક પુત્ર અને પત્નીને દિવસભર એકલાં છોડી શહેરમાં પોતાના રોજિંદાં કાર્યો માટે જવાનું અને રાત્રે અંધારામાં નાની કેરી પર રાહ શોધતાં ઘેર પાછા આવવાનું કોઈ પણ સુખી શ્રાવક શ્રેષ્ઠી પસંદ કરે જ નહીં. આવી મુશ્કેલીઓ અને અગવડો હોવા છતાં શ્રી બાલાભાઈએ

‘જ્યવિજ્ય’ : જ્યભિખ્યનું અમદાવાદનું નિવાસસ્થાન

બહુ જ ધીરજથી, શ્રદ્ધાથી અને હિમતથી આ સ્થળનો પોતાનો વસવાટ સ્થિર કર્યો. ‘મુશ્કેલીથી મુંજાતાં એ કદી શીખ્યા નથી.’ એવું નોંધીને લાભુભાઈ કે. જોશીએ ચંદ્રનગરમાં રહેતા શ્રી નેથનીયલનો કિસ્સો ટાંક્યો છે તે જ્યભિખ્યની નીડરતા-નિર્ભયતાનો ઘોતક છે. એમના શબ્દોમાં એ પ્રસંગ જોઈએ : ‘શ્રીમતી નેથનીયલે બહુ જ હિમતપૂર્વક કિરપાણને હાથથી પકડી લીધી અને ‘કાકા, બચાવો; કાકા, બચાવો’ની બૂમો પાડવા માંડી. આ દંપતી બાલાભાઈને કાકાના નામથી સંબોધાયું. આ બૂમો શ્રી બાલાભાઈના કાને પડતાં જ ચા-નાસ્તાની ડિશને હડસેલીને ખુલ્લા શરીરે અને ઉધાડા પગે તરત જ તેઓ બાજુના બંગલામાં દોડવા. જોયું તો બસે પુરુષો બહાર નીકળી નદી તરફના રસે દોડતા જતા હતા. તેમની પાછળ શ્રી બાલાભાઈએ દોટ મૂકી. આ દોડધામ થતી જોઈને હું, બાલાભાઈનો પુત્ર કુમાર તથા સોસાયટીના પગી તથા બીજા બે-ત્રણ ભાઈઓ પણ નદી તરફ ઝડપથી દોડવા. પેલા બંને શખ્સો નદીમાં પડીને સામા કાંઠાની સૂઅેજ ફાર્મમાં ટેકરાવાળી જાડીઓમાં સંતાયા. શ્રી બાલાભાઈએ તેમનો છેક સુધી પીછો કર્યો. માર્ગમાં નદીના કાદવમાં તથા ટેકરાના કાંટાળા માર્ગમાં ખુલ્લા પગે દોડવા જ કર્યું. બેમાંથી એક પકડાયો.

પરિવારજનો સાથે

તેને સોસાયટીમાં લાવ્યા. પોલીસ આવી ને કેસ થયો.' આવી હતી જ્યબિઝ્યુની છિમત ! સહુને એમની હુંક હતી. ચંદ્રનગરને જંગલમાંથી મંગલ બનાવ્યું. તેનો વહીવટ કર્યો તે પણ પારદર્શક. અનેક ભિત્રો ત્યાં સ્થિર થયા તેમાં જ્યબિઝ્યુનો ફાળો અનન્ય.

એમની સંબંધની સુવાસ એવી કે એક વાર સંપર્કમાં આવનાર કાયમી આત્મીયજન બની જાય. તેનું કારણ એમની ઉલ્લાસિતા—પ્રસન્નતા. શાંતિલાલ મ. જૈને લઘ્યું છે કે 'મુખ પર સદા તરવરતું એ હાસ્ય, રોષમાં અને તોષમાં પડા નીતરતી એ સ્નેહાર્દ્રતા કોને આત્મીય ન બનાવે !' સીતાપુર અંખની સારવાર કરાવવા ગયા ત્યારે ત્યાંના ડૉક્ટરની સાથે મનમેળાપ એવો થયો કે એ માનવંતા મહેમાન જેવી સેવા પામ્યા. વળતાં જ્યબિઝ્યુએ સીતાપુરના દવાખાનાનો પરિયય ગુજરાતને કરાવ્યો અને બે લાખ રૂપિયા જેવી માતબર રકમનું દાન મેળવી આપ્યું. ત્યાં 'સરદાર વલ્લભભાઈ ગુજરાત વોર્ડ'નું શિલારોપણ થયું ત્યારે જ્યબિઝ્યુ ત્યાં હાજર રહ્યા હતા.

ગુજરાત — ગુજરાત બહાર અનેક સ્થળોએ સમાર્ંભોમાં હાજર રહીને એમણે એમનું વર્તુલ ખાસું મોટું કર્યું હતું. એમનું માન પણ હતું. લોકપ્રિયતાના જીવનધર્મી સાહિત્યકાર જ્યબિઝ્યુ

જ્યાભિજ્ઞુના અવસાન પછી જ્યાભિજ્ઞુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ દ્વારા જ્યાભિજ્ઞુ સ્મૃતિગ્રંથના
પ્રકાશન સમયે : સર્વશ્રી લાલભાઈ શાહ, ધીરુભાઈ ઠાકર, રતીલાલ દેસાઈ,
કંચનભાઈ પરીખ, છોડુભાઈ ઘડિયાળી, અનંતરાય રાવળ, ઉમાશંકર જોશી,
સુખલાલજી અને મહંતશ્રી શાંતપ્રસાદજી

લીધે સમારંભોમાં છવાઈ જતા. વળી વક્તૃત્વ પણ પ્રભાવી હતું. ષષ્ઠીપૂર્તિ
પછીના સમયમાં જ્યાભિજ્ઞુ જે વ્યાધિથી વર્ષોથી ધેરાયેલા રહેલા તે વધતો
રહ્યો. ડાયાબિટીસનું પ્રમાણ નિયંત્રિત ન રહ્યું. નબળી આંખો વિશેષ નબળી
પડવા માંની. લોહીનું દબાડા વધઘટ થવા માંડયું. કિડની પર અસર થઈ હતી.
પરંતુ મનોબળ પ્રબળ હતું આથી વ્યાધિને અવગાળીને પણ પ્રવૃત્તિમાં વસ્ત
રહેતા. એમણો જ લખેલું : ‘મનમાં ખૂબ મોજ છે. જિંદગીને જવવાની રીતે
જિવાય છે.’ ઈ. સ. ૧૯૯૮ની રોજનીશીમાં લખાયેલું આ વિધાન એમની
જિંદાદિલીનું પ્રમાણ છે. વર્ષ પછી ઈ. સ. ૧૯૯૯માં દિવાળી ટાડો શરીર
રંજડવા માંડયું, પરંતુ મનમાં શંખેશ્વર જવાની ઇચ્છા થઈ હતી એટલે મનોબળે,
ઢીલી તબિયતે પડો અપાર શ્રદ્ધાથી તીર્થધામે જવા નીકળેલા જ્યાભિજ્ઞુ
શંખેશ્વર પહોંચ્યા ત્યારે તબિયતમાં ખાસ્સો સુધારો થયો. ત્યાં ચાર દિવસ
રહીને લાભપાંચમે અમદાવાદ પાછા ફર્યા. એ સંદર્ભે રોજનીશીમાં લખ્યું
હતું : ‘અનેક જાતના રોગોની સંભાવના સાથે અહીં આવ્યો હતો. આજે
થનગનતો પાછો ફર્યા. શરીરમાં સાવ નવા ચેતનનો અનુભવ થયો. મન

‘અબ હમ અમર ભયે ન મરેંગે’નું ગીત ગાવા લાગ્યું. મારા જીવનસંચારવાળો તખક્કો મારે સારાં કાપોમાં પરિપૂર્ણ કરવો જોઈએ.’ શંખેશ્વરમાં સંકલ્પ કર્યો હતો તીર્થ વિશે પુસ્તક લખવાનો અને પૂરા વેગથી એ કાર્ય પ્રારંભ્યું પણ હતું. એ દરમિયાન સ્વાસ્થ્ય કથળ્યું અને ૨૪ ડિસેમ્બર ૧૯૯૮ના દિવસે જ્યાભિષ્પુની જીવનયાત્રા થંભી ગઈ. આ જીવનધર્મી, મૂલ્યનિષ્ઠ સાહિત્યકારે ૨૫ નવેમ્બર ૧૯૯૮ અર્થાત્ મૃત્યુ અગાઉ એક મહિના પૂર્વે રોજનીશીમાં લઘ્યું હતું : ‘મરણ બાદ કોઈએ એ અંગેનો વ્યવહાર ન કરવો. બને તો પ્રભુભજન અવારનવાર રાખવાં. નિરાધાર, અશક્ત, ગરીબને ભોજન આપવું. પારેવાંને દાઢા નાખવા, ગાયને ચાર નાખવી. બને ત્યારે તીર્થયાત્રા કરવી. સહુએ અગરબતી જેવું જીવન જીવવું.’ આ હતી એક જૈનની મનોભાવના. એક ભાવનાશાળી સર્જકની આંતરછથ્થા. એમાં મૃત્યુનો સ્વીકાર પણ નિહિત છે.

જેમ સાહિત્યકારો, ચિત્રકારો, કળાકારો સાથે જ્યાભિષ્પુને નાતો હતો

જ્યાભિષ્પુની સ્મૃતિમાં જ્યાભિષ્પુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ દ્વારા યોજાયેલ જ્યાભિષ્પુ એવાઈ અર્પણ સમારોહમાં સર્વશ્રી કે. લાલ, શ્રેણિકભાઈ કસ્તૂરભાઈ, સ્વામી સચ્યદાનંદજી, અરવિંદભાઈ મફતલાલ, ધીરુભાઈ ઠાકર અને કુમારપાણ દેસાઈ

તેમ બધા સાધુ-સંતોનો પ્રેમ જીતવામાં એ સફળ રહ્યા હતા એ એમની ધર્મનિર્ણય ને વ્યવહારને લીધે. એમની સાહિત્યસેવાના અનુષ્ઠાંગે શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી કૃજાલાલ મો. જવેરીના હસ્તે સુવર્ણચંદ્રક અનાયત થયો હતો. વળી ગુજરાત સરકાર અને કેન્દ્ર સરકારનાં પારિતોષિકો ગ્રાપ થયાં હતાં. એમનાં કેટલાંક પુસ્તકોના હિંદી-અંગ્રેજી ભાષામાં અનુવાદ થયા હતા. સર્જનાત્મક સાહિત્ય સાથે ચરિત્રાત્મક સાહિત્ય અને ડિશોરોને ઉપયોગી સાહિત્યનું સર્જન એમણો કર્યું તો વિવિધ સંપાદનો પણ કર્યા હતાં. ધીરુભાઈ ઢાકર સાથે એમણો ‘સર્વોદય વાચનમાળા’નું સંપાદન કર્યું હતું. તો માધ્યમિક શાળાના અભ્યાસકમ માટે કરેલું સંપાદન ‘સાહિત્ય કિરણાવલિ’ ખૂબ જ્યાતિ પામ્યું હતું. એમણો કરેલાં અન્ય સંપાદનોમાં એમની વિશિષ્ટ સંપાદનમુદ્રા પામી શકાય છે. એમનાં નાટકોનું વિશ્વ નોખું હતું. જ્યાંભુને પરંપરામાં જ લઘું. પ્રયોગ કરવા તરફ એમની ગતિ નહોતી. વળી એમનો વાચકવર્ગ પણ પરંપરાનો આશિક હતો. છ નાટ્યસંગ્રહો દ્વારા એમણે પોતાની નાટ્યસૂક્ષ્માનો પરિચય કરાયો છે. બદલાયેલી નાટ્યરીતિની તુલનાએ આ નાટકો જુનવાડી લાગે, પરંતુ નાટ્યક્ષમતા જરૂર હતી. એમની સાહસકથાઓ, લોકકથાઓ, પ્રાઇકથાઓમાં ડિશોર કેન્દ્રમાં રહેલો છે. બાળસાહિત્ય અને ડિશોરસાહિત્યમાં એમનું પ્રદાન ન ભુલાય તેવું છે. એમના એ પ્રદાનનું મૂલ્ય અંકાયું નથી. વળી એમનું ગદા — એ ગદામાંની સર્જનાત્મકતાને પણ ઉવેખવી ન જોઈએ. માંગલ્યના હિમાયતી જ્યાંભુના ગદામાં આવી સહજ પ્રાસાદિકતા જોવા મળે છે.

એમના ગદાનો આ નમૂનો જુઓ :

‘નીલોત્પલની છાંયે સારસબેલી બેઠી હોય, એમ પૃથ્વીનાથની બંને કીકીઓ સ્થિર થઈ ગઈ હતી. સુમેરુના શિખર જેવું ટણાર મસ્તક કોઈ અવિયળ નિર્ણયની શાખ પૂરતું હતું. દુર્જ્યેય ગૌરવભરી ભ્રમરો પર કદી ન ખેલાયું હોય એવા પ્રચંડ યુદ્ધની આગાહી હતી. અષ્ટમીના ચંદ્ર જેવા લલાટમાં એક ભવ્ય રસનો સહજ રીતે કલ્પાતો હતો.’

જીવનધર્મી જ્યાંભુની શબ્દયાત્રા — જીવનયાત્રા એમની પરિપૂત વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિની ગાથા છે. એકની એક બંડી સાબરના નીરમાં આંતરે દિવસે માત્ર પખાળીને પહેરનાર અને ‘અગરબતી જેવું જીવન’ જીવી જનાર

જયભિખુની આ ગાથા અન્યના જીવનને રાહ ચીંધે છે અને જીવનનો આનંદ માગવાની દૃષ્ટિનું શુભ દર્શન કરાવે છે.

લખનકાર્યમાં નિમગ્ન : જયભિખુ

જયભિખુની જીવનગતિ સ્થૂળઅર્થમાં ૧૮૬૪માં અટકી ગઈ, પરંતુ એમની જીવનવિભાવના - જીવનદૃષ્ટિ એમના સાહિત્યમાં અનુસ્યુત હોઈ, એ તદન થંભી ગઈ નથી. વળી એ લંબાઈ છે એમના વંશજમાં. ખરા અર્થમાં જેને સુ-પુત્ર કહેવાય એવું વ્યક્તિત્વ છે કુમારપાળ દેસાઈનું. એમણે પિતાનો શબ્દવારસો માત્ર જાળવ્યો નથી, પરંતુ એમાંથી વૃદ્ધિ કરી છે — સતત શબ્દ-આરાધના કરીને. એ સાથે જયભિખુની જીવનવિભાવનાને જયભિખુ દ્રસ્ત દ્વારા જાળવીને ગતિશીલ રાખી છે. એમના જીવનઉદેશને જીવન્ત રાખવા પ્રયત્નશીલ છે. કુમારપાળે જૈન ધર્મના પ્રચાર-પ્રસારમાં જે ગતિ કરી છે તે જયભિખુના અંતરાત્માને પ્રસન્ન કરતી રહી છે. પોતે પ્રગટાવેલ દીપને વંશજ પ્રજ્વલિત રાખે તે અપૂર્વ ઘટના લેખાય. આ ઘટનાના જનકને એમની શતાદ્ધીએ વંદના.

**સર્જક ‘જયભિખ્યુ’ રચિત સાહિત્યસૂચિ
(ગ્રંથ-નામાવલી)**

નવલકથાઓ

૧. ભાગ્યવિધાતા
૨. કામવિજેતા
૩. ભગવાન ઋષભદેવ
૪. ચક્રવર્તી ભરતદેવ
૫. ભરતબાહુબલી (રાજવિદ્રોહ)
૬. પ્રેમભક્ત કવિ જયદેવ
૭. વિકમાદિત્ય હેમુ
૮. ભાગ્યનિમર્ણા
૯. દિલ્હીશ્વર
૧૦. પ્રેમનું મંદિર (મત્સ્યગલાગલ)
૧૧. પ્રેમાવતાર : ભા. ૧-૨
૧૨. લોખડી ખાખનાં ફૂલ : ભા. ૧-૨
૧૩. નરકેસરી
૧૪. સંસારસેતુ (મહર્ષિ મેતારજ)
૧૫. શત્રુ કે અજ્ઞાતશત્રુ : ભા. ૧-૨
૧૬. બૂરો દેવળ
૧૭. દાસી જનમ જનમની (બઠો બળવો)

નવલિકાસંગ્રહ

૧. માદરે વતન
૨. યાદવાસ્થળી
૩. માટીનું અત્તર
૪. ગુલાબ અને કંટક
૫. સતની બાંધી પૃથ્વી

૬. ઉપવન
૭. પારકા ઘરની લક્ષ્મી
૮. કંચન અને કામિની
૯. અંગના
૧૦. કાજલ અને અરીસો
૧૧. કન્યાદાન
૧૨. કર લે સિંગાર
(પ્રેમપંથ પાવકની જવાણ)
૧૩. શૂલી પર સેજ હમારી
૧૪. મનવાની ટેકરી
૧૫. કામનું ઔષધ
૧૬. લીલો સાંઠો
૧૭. પગનું ઝાંઝર
૧૮. મનજરૂખો
૧૯. સિંહપુરુષ
૨૦. દેવદૂષ
૨૧. ભગવાન મહ્લીનાથ
૨૨. વીરધર્મની વાતો
૨૩. જયભિખ્યુ વાતાસૌરભ : ભા.
૧-૨ (સં. : ડૉ. ધીરુભાઈ ઢાકર)
૨૪. પાપ અને પુણ્ય (શ્રી સત્યમુ
સાથે)

બાલસાહિત્ય

૧. રત્નનો દાખડો
૨. હીરાની ખાણ
૩. મૂઢી માણેક

૪. પાલી પરવાળાં	૩૨. ભારતના ભાગ્યવિધાતાઓ (શ્રી સોમભાઈ પટેલ સાથે)
૫. નીલમનો બાગ	૩૩. મહાકાવ્યોની રસિક વાતો
૬. માણુ મોતી	૩૪. આત્મકથાનાં અમૃતબિંદુઓ
૭. આંબે આબ્યો મોંર	૩૫. રૂપાનો ઘડો—સોના ઈંફોળી
૮. ચપટી બોર	૩૬. હિંમતે મર્દા
૯. બૌદ્ધ ધર્મની પ્રાણીકથાઓ	૩૭. ગઈ ગુજરી
૧૦. હિંદુ ધર્મની પ્રાણીકથાઓ	૩૮. માઈનો લાલ
૧૧. જેન ધર્મની પ્રાણીકથાઓ	૩૯. જાદુકલા અને શ્રી કે. લાલ
૧૨. સર જાવે તો જાવે	૪૦. પલ્લવ
૧૩. જવાંમર્દ	૪૧. લાખેણી વાતો
૧૪. એક કદમ આગે	૪૨. અક્ષયતૃતીયા
૧૫. નીતિકથાઓ : ભાગ ૧-૪	૪૩. રાજા શ્રીપાલ
૧૬. દિલના દીવા	ચારિત્રો
૧૭. દેવના દીવા	૧. નિર્ગ્રથ ભગવાન મહાવીર
૧૮. દેરીના દીવા	૨. ભગવાન મહાવીર (સચિત્ર)
૧૯. દેશના દીવા	૩. યજ્ઞ અને હંધન
૨૦. દીવે દીવા	૪. સિદ્ધરાજ જયસિંહ
૨૧. બાર હાથનું ચીભડું : ભાગ ૧-૨	૫. શ્રી સોમનાથ ભગવાન
૨૨. તેર હાથનું બી : ભાગ ૧-૨	૬. ઉદા મહેતા
૨૩. છૂમંતર	૭. શ્રી ચારિત્રવિજય
૨૪. બકરી બાઈની જે !	૮. યોગનિષ્ઠ આચાર્ય
૨૫. નાનો પણ રાઈનો દાણો	૯. મંત્રીશર વિમલ
૨૬. શૂરાને પહેલી સલામ	૧૦. દહીની વાટકી
૨૭. કૂલપરી	૧૧. કૂલની ખુશબો
૨૮. ગરુડજીના કાકા	૧૨. મોસમનાં કૂલ
૨૯. ગજમોતીનો મહેલ	૧૩. કૂલ વિલાયતી
૩૦. 'ક'માંથી ધુરંધર	૧૪. કૂલ નવરંગ
૩૧. મા કડાનું મંદિર	

१५. પ્રતાપી પૂર્વજો (વીર નરનારીઓ) (શ્રી 'ધૂમકેતુ' સાથે)
१૬. પ્રતાપી પૂર્વજો (નરોત્તમો) (શ્રી 'ધૂમકેતુ' સાથે)
१૭. પ્રતાપી પૂર્વજો (સંત-મહંતો) (શ્રી 'ધૂમકેતુ' સાથે)
१૮. પ્રતાપી પૂર્વજો (ધર્મ-સંસ્થાપકો) (શ્રી 'ધૂમકેતુ' સાથે)
१૯. ઉપાધ્યાય શ્રી ગ્રેમવિજયજી
૨૦. ધર્મજીવન
૨૧. હરગોવિંદાસ ત્રિકમચંદ શેઠની જીવનજીરભર
૨૨. મહાન આચાર્ય આર્ય કાલક
૨૩. હંસમયુર નાટક કે કર્તા (શ્રી વર્માજી કે પ્રત્યુત્તર કા પ્રતિવાદ)
૨૪. મંગલજીવન કથા

નાટકો

૧. રસિયો વાલમ
૨. આ ધૂળ, આ માટી
૩. પતિત-પાવન
૪. બહુરૂપી
૫. પત્રા દાઈ
૬. ગીતગોવિંદનો ગાયક

છિન્દી

૧. વીર ધર્મ કી કહાનીયાં
૨. વીર ધર્મ કી પ્રાણી કથાયોં
૩. ભગવાન મહાવીર
૪. જાગે તથી સવેરા

પ્રક્રીણા

૧. અંતરાયકર્મની પૂજા
૨. બાર પ્રતની પૂજા
૩. દેવદાસ (અનુવાદ)
૪. સોવેનિધર : શ્રી યશોવિજય ગ્રંથમાણા
૫. મહારાજા સયાજીરાવ

સદ્વાચનમાણા

શ્રેષ્ઠી ૧ થી ૬ (દરેકમાં ૧૧ પુસ્તિકાઓ)

વિદ્યાર્થી-વાચનમાણા

શ્રેષ્ઠી ૧ થી ૧૦ (કુલ ૬૬ પુસ્તિકાઓ)

સંપાદનો

૧. સર્વોદય વાચનમાણા : બાળપોથી તથા ૧ થી ૪ ચોપડી (ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર સાથે)
૨. સાહિત્ય-કિરણાવલી : ભા. ૧ થી ૩ (ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર સાથે)
૩. વિશ્વવિજ્ઞાન : ભારત-તીર્થકથા વિશેષાંક
૪. વિશ્વવિજ્ઞાન : નરનારાયણ વિશેષાંક

૫. વિશ્વવિજ્ઞાન : અમર-દાંપત્ય અંક	૧૩. જાહેરું છતાં અજાહેરું, ભા. ૧-૨
૬. વિશ્વવિજ્ઞાન : વાર્તા-અંક	૧૪. મહાવીર જૈન વિદ્યાલય :
૭. વિશ્વવિજ્ઞાન : શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ વિશેષાંક	સુવર્ણ-મહોત્સવ ગ્રંથ, ભાગ ૨
૮. વિશ્વવિજ્ઞાન : પર્વકથા વિશેષાંક	૧૫. જૈન બાળગ્રંથાવલી પુસ્તિકાઓ (૭)
૯. સવિતા : ધર્મકથા-અંક	૧૬. વિદ્યાર્થીવાચનમાળા પુસ્તિકાઓ
૧૦. રાજેન્દ્રસૂરિ સ્મારક-ગ્રંથ	પરિશિષ્ટ
૧૧. નકલિક મોતી	૧. સાત ફૂલ સોનાનાં
૧૨. દર્શન અને ચિંતન, ભાગ ૧-૨ (અન્ય સાથે)	૨. વસણી અને પર્વત
	૩. વસ્તુપાલ-તેજપાલ

: જીવન-તચારીખ :

- ૧૯૦૮ : ૨૫મી જૂને જન્મ, મોસાળ વીછિયા
 જન્મ-નામ : બાલાભાઈ
 ઉપનામ : જયભિષ્ણુ
 માતાનું નામ : પાર્વતીબહેન
 પિતાનું નામ : વીરચંદભાઈ હીમચંદ દેસાઈ
 વતન : સાયલા
 જ્ઞાતિ : જૈન
- ૧૯૧૩ : પ્રાથમિક શિક્ષણનો પ્રારંભ વીછિયામાં; પછી બોટાદમાં, વરસોડામાં - સાત ધોરણ સુધી
- ૧૯૨૪ : માધ્યમિક શિક્ષણ ટ્યૂટોરિયલ હાઇસ્ક્યુલ, અમદાવાદ
- ૧૯૨૫-૨૮ જૈન ધર્મનું શિક્ષણ - શિવપુરી - જ્વાલિયર - તર્કભૂખણાની પદવી
- ૧૯૨૯ : લેખનનો પ્રારંભ
 'શ્રી વિજયધર્મસૂરિજીનું જીવનદર્શન' લખ્યું
 ઉપનામ : 'મિશ્ર સાયલાકર' પછી 'જયભિષ્ણુ'
- ૧૯૩૦ : મે મહિનામાં જ્યાબહેન સાથે લગ્ન
- ૧૯૩૦ : નોકરી ન કરવાની પ્રતિશ્શા, કલમના આશરે જીવવું તથા પિતૃક સંપત્તિ ન લેવાનો નિર્ણય
- ૧૯૩૧ : લેખન-પત્રકારત્વ
- ૧૯૩૩ : અમદાવાદમાં સ્થાયી થયા, માદલપુરમાં રહેઠાણ
- ૧૯૩૪ : શારદા મુદ્રણાલયમાં બેઠક
 'જૈન-જ્યોતિ' સાપ્તાહિકના તંત્રી
 કોલમની શરૂઆત 'રવિવાર'માં

- ૧૯૩૫ : પ્રથમ નવલકથા ‘ભાગ્યવિધાતા’ પ્રસિદ્ધ
- ૧૯૩૬ : શ્રી ચરિત્રવિજયનું ચરિત્ર પ્રસિદ્ધ
- ૧૯૪૦ : ‘કામવિજેતા’ નવલકથા પ્રસિદ્ધ
- ૧૯૪૧ : પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ ‘ઉપવન’ પ્રસિદ્ધ
- ૧૯૪૫ : ‘પ્રેમલક્ત કવિ જયદેવ’નું પ્રકાશન ‘ગુજરાત સમાચાર’માં
- ૧૯૫૩ : ‘ઈટ અને ઇમારત’ કાલમ શરૂ
- ૧૯૫૭ : અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ તરફથી સુવર્ણચંદ્રક
- ૧૯૬૮ : ખાલ્સિપૂર્તિની ઉજવણી, રૂ. ૨૫૦૦૦ની થેલી અર્પણ -
૨૧-૪-૧૯૬૮
- ૧૯૬૯ : ૨૪ ડિસેમ્બરે અવસાન

